

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ І МЕНЕДЖМЕНТУ
Кафедра економіки та підприємництва
імені професора І.М. Брюховецького

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь – «Магістр»

**на тему: «Економічне обґрунтування напрямів підвищення
ефективності виробництва та реалізації молока в
аграрному підприємстві»**

Виконав:

Телевний Максим Вячеславович
студент спеціальності
051 «Економіка»
ОП «Економіка підприємства»

Керівник:

Ковальова Ольга Михайлівна
к.е.н., доцент кафедри економіки та
підприємництва імені професора
І.М. Брюховецького

Рецензент:

Касьяненко Тетяна В'ячеславівна
к. е. н., доцент кафедри фінансових технологій і
підприємництва Сумського державного
університету

Суми - 2023

СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет

Економіки і менеджменту

Кафедра

Економіки та підприємництва імені
професора І.М. Брюховецького

Освітній ступінь

Магістр

Спеціальність

051 «Економіка» ОП «Економіка
підприємства»

Затверджую:

Завідувач кафедри

С.І. Терещенко

« ____ » _____ 20 ____ р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Телевному Максиму Вячеславовичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: Економічне обґрунтування напрямів підвищення ефективності виробництва та реалізації молока в аграрному підприємстві

2. База практичного дослідження:

ТОВ «За мир» Сумського району Сумської області

керівник роботи **Ковальова Ольга Михайлівна, к.е.н., доцент**

(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджена наказом по університету від

« ____ » _____ 2022 р. № _____

3. Строк подання студентом закінченого проекту (роботи) «04» грудня 2023 року

4. Вихідні дані до проекту (роботи):

наукова, спеціальна та періодична література з питань дослідження проблеми

ефективності виробництва молока, статистичні збірники України, звітність об'єкта

дослідження, інформація з мережі Інтернет.

5. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

- дослідження сутності та показників економічної ефективності виробництва і реалізації молока;

- вивчення стану галузі виробництва молока в ТОВ «За мир» Сумського району;

- аналіз економічної ефективності виробництва і реалізації молока в підприємстві;

- обґрунтування напрямів підвищення продуктивності корів та валових надоїв молока;

- обґрунтування напрямів підвищення ефективності реалізації молока;

- показників ефективності виробництва та реалізації молока на перспективу для ТОВ «За мир».

6. Дата видачі завдання

05 грудня 2022 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів підготовки кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Визначення та затвердження теми дослідження, складання плану – графіку виконання роботи	грудень 2022 р.	
2.	Підбір та аналіз літературних джерел, підготовка першого теоретичного розділу	січень 2023 р. – травень 2023 р.	
3.	Збір аналітичної інформації, обробка результатів дослідження та підготовка другого розділу роботи	червень-серпень 2023 р.	
4.	Підготовка третього розділу кваліфікаційної роботи	вересень - листопад 2023 р.	
6.	Підготовка висновків, пропозицій та узгодження з керівником	листопад 2023 р.	
7.	Перевірка на автентичність, опрацювання зауважень керівника.	30 листопада 2023 р.	
8.	Підготовка кінцевого варіанту кваліфікаційної роботи	04 грудня 2023 р.	
9.	Рецензування кваліфікаційної роботи	01-12 грудня 2023 р.	
10.	Представлення кваліфікаційної роботи на кафедрі, деканат	14 грудня 2023 р.	
11.	Підготовка доповіді, презентації до кваліфікаційної роботи та її попередній захист	14 грудня-19 грудня 2023 р.	
12.	Захист кваліфікаційної роботи	20 грудня 2023 р.	

Студент _____

Телевний М.В.

Керівник роботи _____

Ковальова О.М.

Перевірку на автентичність проведено. _____

Баранік Н.М.

Кваліфікаційна робота допущена до захисту _____

Лищенко М.О.

АНОТАЦІЯ

Телевний М.В. «Економічне обґрунтування напрямів підвищення ефективності виробництва та реалізації молока в аграрному підприємстві».

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 051 «Економіка» ОП «Економіка підприємства». – СНАУ. Суми, 2023. – Рукопис.

Автором вивчено та узагальнено значний обсяг наукової та періодичної літератури по темі дослідження, що дало змогу визначити велику роль галузі молочного скотарства для народного господарства, систематизувати показники ефективності виробництва і реалізації молока та узагальнити напрями підвищення ефективності його виробництва.

Автором проаналізовано діяльність ТОВ «За мир» та стан галузі виробництва молока зокрема в аналізованому підприємстві. Виявлено, що підприємство займається виробництвом зернових та технічних культур та молока. Підприємство є прибутковим.

В ході аналізу встановлено, що продуктивність корови зменшилася за період дослідження, але є вищою, ніж середній її рівень по Україні. Причиною зменшення продуктивності є недосконалий раціон годівлі, в результаті чого мають місце перевитрати корму, а також відсутність у стаді корів племінного поголів'я, проблема яловості та тривалий сервіс-період. Розраховано виручку від реалізації молока та рівень рентабельності.

Для підвищення продуктивності корів автором запропоновано: удосконалити раціон годівлі на основі рекомендованих норм годівлі для добової продуктивності у 24 кг/гол; оновити породний склад шляхом збільшення частки корів голштинської породи; здійснити ліквідацію яловості; скоротити сервіс-період.

Визначені наслідки збалансування раціону за поживними речовинами та використання рекомендованих норм годівлі, до яких слід віднести: зменшення витрат корму в розрахунку на одну голову та на 1 ц молока, збільшення окупності корму продукцією на 43,8%. Розраховано, що за рахунок впровадження запропонованих заходів прибавка середньорічної продуктивності в розрахунку на одну корову складе 1533 кг/гол, а середня продуктивність однієї корови досягне 7000 кг молока за рік. Також запропоновано збільшити поголів'я корів за рахунок введення в основне стадо 30 голів куплених високопродуктивних нетелей голштинської породи. Визначено, що в результаті зростання поголів'я та продуктивності валовий надій зросте на 41,3% і складе 22470 ц молока за рік.

Для підвищення ефективності реалізації молока автором запропоновано відкрити цех з переробки молока і виробництва сиру. Така пропозиція сформована на основі проведеного SWOT-аналізу показали, який показав, що завдяки значній кількості сильних сторін та сприятливим можливостям вітчизняного ринку продуктів переробки молока ТОВ «За мир»

має шанс успішно здійснювати діяльність з виробництва сиру. Кошти для інвестицій запропоновано взяти в кредит.

Розраховані показники ефективності відкриття сироварні, які показали, що загальна сума витрат на виробництво сиру з кожним роком зменшується, оскільки зменшуються витрати по виплаті відсотків за кредит, відповідно сума прибутку зростатиме з кожним роком і набуде свого максимального значення після сплати кредиту у третьому році. Рівень рентабельності у третьому році складе 66,9%. Виробництво твердих та м'яких сирів забезпечить додатковий дохід ТОВ «За мир», що значно покращить показники ефективності виробництва та реалізації молока.

Показники ефективності виробництва та реалізації молока розраховані за двома варіантами: варіант 1, тобто коли все молоко реалізовується, показав, що ефективність виробництва молока зросте, оскільки буде більше продано молока, зросте ціна реалізації за рахунок збільшення вмісту жиру та білку, зросте сума виручки та прибутку, а також рівень рентабельності, який складе 16,7%.

Результати розрахунків по варіанту 2, коли частина молока переробляється на сири, а решта реалізовується, показали, що у порівнянні з варіантом 1 та фактичними показниками уде отримано більшу ефективність.

Зроблено висновок про те, що збільшення продуктивності при одночасному освоєнні переробки молока здатне значно покращити показники ефективності виробництва та реалізації молока в ТОВ «За мир».

Ключові слова: молоко, продуктивність корови, валовий надій, раціон годівлі, племінне поголів'я, сироварня, показники ефективності виробництва молока та сиру.

SUMMARY

Televny M.V. "Economic substantiation of directions for increasing the efficiency of production and sale of milk in an agricultural enterprise"

Qualification work for the degree of "Master" in the specialty 051 "Economy" OP "Business Economics". - Sumy National Agrarian University. Sumy 2023. - Manuscript.

The author studied and summarized a significant amount of scientific and periodical literature on the topic of the study, which made it possible to determine the great role of the dairy industry for the national economy, to systematize indicators of the efficiency of milk production and sale, and to summarize directions for increasing the efficiency of its production.

The author analyzed the activities of "Za Mir" LLC and the state of the milk production industry, in particular, in the analyzed enterprise. It was revealed that the enterprise is engaged in the production of grain and industrial crops and milk. The enterprise is profitable.

During the analysis, it was established that the cow's productivity decreased during the research period, but it is higher than its average level in Ukraine. The reason for the decrease in productivity is an imperfect feeding ration, as a result of which the city has to overspend feed, as well as the absence of breeding cows in

the herd, the problem of barrenness and a long service period. The revenue from the sale of milk and the level of profitability are calculated.

To increase the productivity of cows, the author suggested: improving the feeding ration based on the recommended feeding rates for daily productivity of 24 kg/head; update the breed composition by increasing the share of cows of the Holshin breed; eliminate barrenness; shorten the service period.

The consequences of balancing the diet in terms of nutrients and using the recommended feeding rates have been determined, which should include: a reduction in feed costs per head and per 1 t of milk, an increase in the payback of feed by production by 43.8%. It is estimated that due to the implementation of the proposed measures, the increase in average annual productivity per cow will be 1,533 kg/head, and the average productivity of one cow will reach 7,000 kg of milk per year.

It is also proposed to increase the number of cows by adding 30 purchased highly productive Holstein heifers to the main herd. It was determined that as a result of the increase in livestock and productivity, the gross yield will increase by 41.3% and will amount to 22,470 tons of milk per year.

In order to increase the efficiency of milk sales, the author suggested opening a shop for milk processing and cheese production. Such a proposal was formed on the basis of the conducted SWOT analysis, which showed that thanks to a significant number of strengths and favorable opportunities of the domestic market of milk processing products, "Za Mir" LLC has a chance to successfully carry out cheese production activities. Funds for investment are proposed to be taken on credit. The calculated efficiency indicators of the opening of a cheese factory showed that the total amount of expenses for the production of cheese decreases every year, because the costs of paying interest on the loan decrease, accordingly, the amount of profit will increase every year and will reach its maximum value after the payment of the loan in the third year. The level of profitability in the third year will be 66.9%. The production of hard and soft cheeses will provide additional income for "Za Mir" LLC, which will significantly improve the efficiency of milk production and sales.

Indicators of the efficiency of milk production and sales are calculated according to two options: option 1, i.e. when all milk is sold, showed that the efficiency of milk production will increase because more milk will be sold, the sales price will increase due to the increase in fat and protein content, and the amount of revenue and profit will increase, as well as the level of profitability, which will be 16.7%. The results of calculations according to option 2, when part of the milk is processed into cheese, and the rest is sold, showed that in comparison with option 1, greater efficiency was obtained.

It was concluded that the increase in productivity with the simultaneous development of milk processing can significantly improve the indicators of the efficiency of production and sale of milk at "Za Mir" LLC.

Key words: milk, cow productivity, gross yield, feeding ration, breeding stock, cheese factory, milk and cheese production efficiency indicators.

ЗМІСТ

	ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА І РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОКА	11
РОЗДІЛ 2	ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОКА В ТОВ «ЗА МИР» СУМСЬКОГО РАЙОНУ	21
2.1	Загальна організаційно-економічна характеристика підприємства	21
2.2	Аналіз динаміки виробництва молока	33
2.3	Економічна ефективність виробництва та реалізації молока в Товаристві	41
РОЗДІЛ 3	ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОКА У ТОВ «ЗА МИР» СУМСЬКОГО РАЙОНУ	46
3.1	Обґрунтування напрямів підвищення продуктивності корів та валових надоїв молока	46
3.2	Обґрунтування напрямів підвищення ефективності реалізації молока	55
3.3	Розрахунок показників ефективності виробництва та реалізації молока на перспективу	62
	ВИСНОВКИ	66
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69
	ДОДАТКИ	73
	Додаток А. Звітність підприємства	74

ВСТУП

Актуальність теми. Молоко є цінним продуктом харчування для людського організму особливо для дитячого, бо забезпечує його ріст та розвиток. Для переробної промисловості з виробництва твердих та м'яких сирів, кисломолочної продукції тощо молочне скотарство є джерелом постачання сировини. Також скотарство забезпечує сировиною й інші галузі промисловості. В Україні молочне скотарство є однією з провідних галузей сільського господарства і головною галуззю тваринництва. Отже, галузь молочного скотарства відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки нашої країни. Тому питання забезпечення населення якісною, безпечною та доступною за ціною молочною продукцією є дуже важливою складовою продовольчої безпеки країни, отже тема дипломної роботи є актуальною.

Проблемі підвищення економічної ефективності виробництва молока присвячені численні публікації вчених, таких як: Аверчева Н.О. [1], Антощенкова В.В., Кравченко О.М. [3], Васильченко А.М. [4], Величко Є.І. [5], Гончарова О.М., Єгорова Г.А. [7], Козак О.А. [11], Кучер Л.Ю. [14], Лопанчук А.А. [15], Москаленко А.М., Колоша В.П. [17], Пархомець М.К., Уніят Л.М. [19], Петриченко О. [20], Радько В.І. [21], Руткевич Т.І. [22], Свиноус І.В. та ін. [23], Семенда О.В. [24], Cheremisina S.G. та ін. [30], Simo D., Mura L., Buleca J. [34] та багатьох інших. Однак залишається ще багато невирішених проблем, зокрема збільшення виробництва та підвищення якості молока, зниження собівартості, організація повноцінної і раціональної годівлі тварин, відсутність належної кормової бази, покращення генетичного потенціалу корів, припинення тенденції скорочення поголів'я корів, яка постійно простежується останніми роками.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є теоретичне дослідження, аналіз та обґрунтування напрямів підвищення економічної ефективності виробництва та реалізації молока в аграрному підприємстві.

Відповідно до визначеної мети в роботі поставлено такі **завдання**:

- дослідження сутності та показників економічної ефективності виробництва і реалізації молока;
- вивчення стану галузі виробництва молока в ТОВ «За мир» Сумського району;
- аналіз економічної ефективності виробництва і реалізації молока в підприємстві;
- обґрунтування напрямів підвищення продуктивності корів та валових надоїв молока;
- обґрунтування напрямів підвищення ефективності реалізації молока;
- розрахунок показників ефективності виробництва та реалізації молока на перспективу для ТОВ «За мир».

Предмет дослідження – теоретичні, методологічні та практичні аспекти підвищення економічної ефективності виробництва і реалізації молока.

Об’єкт дослідження – економічна ефективність виробництва і реалізації молока в ТОВ «За мир» Сумського району.

Елементами наукової новизни є: систематизовано показники ефективності виробництва і реалізації молока та узагальнено напрями її підвищення; обґрунтовано рівень продуктивності корів на основі запропонованих заходів; обґрунтовано на основі SWOT-аналізу пропозицію з відкриття цеху з переробки молока; визначено показники ефективності виробництва та реалізації молока з урахуванням запропонованих заходів.

Практичне значення. Основні положення та пропозиції за результатами дослідження, зокрема, запропоновані розрахунки з обґрунтування рівня продуктивності, результати SWOT-аналізу, розрахунки показників ефективності виробництва та реалізації молока з урахуванням запропонованих заходів можуть бути використані працівниками та спеціалістами ТОВ «За мир».

Методи дослідження. В основу теоретичних і методологічних підходів дослідження покладено діалектико-матеріалістичний метод пізнання і системний підхід вивчення процесу управління медичним закладом.

Дослідження виконане з використанням наступних методів: *абстрактно-логічного* (при узагальненні та поглибленні теоретичних основ сутності кадрового потенціалу, формулювання висновків); *економіко-статистичного* (при аналізі показників діяльності об'єкта дослідження); *порівняння* (при порівнянні показників за досліджуваний період, а також при порівнянні фактичних та проектних показників); *методу SWOT-аналізу* для обґрунтування пропозиції з відкриття сироварні; *розрахунково-конструктивного* (при розрахунку проектної продуктивності корів та показників ефективності).

Інформаційною базою дослідження є наукова, спеціальна та періодична література з питань дослідження проблеми ефективності виробництва молока, статистичні збірники України, звітність об'єкта дослідження, інформація з мережі Інтернет.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи доповідалися і пройшли апробацію на VI-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством» (м. Полтава, 30 – 31 березня 2023 р.); а також на науково-практичній конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (м. Суми, 25-28 квітня 2023 р.).

Публікації. За результатами опубліковано 2 наукові праці.

Структура і обсяг роботи. Основний зміст роботи викладений на 73 сторінках комп'ютерного набору. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків і пропозицій, списку використаних джерел з 34 найменувань і додатків. Кваліфікаційна робота містить 28 таблиць, 1 рисунок та 5 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА І РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОКА

Молоко є цінним продуктом харчування, особливо для дитячого населення, оскільки містить необхідні для дитячого організму корисні речовини. Молоко є цінною сировиною для виробництва продуктів його переробки, а також сировиною для інших галузей промисловості, зокрема шкіряної, хімічної, фармацевтичної, галантерейної, взуттєвої та багатьох інших. Недаремно американський вчений К.Еклз визначав, що молоко може замінити будь-який продукт, але не має такого продукту, який би замінив молоко [12, с.82]. За структурою добового раціону людини молоко та молочні продукти становлять 14,3% і становлять друге місце після хліба та хлібопродуктів [11, с.43]. Молоко є найдешевшим джерелом тваринного білка.

Галузь тваринництва в Україні займає одне з провідних місць в аграрній галузі. Забезпечуючи населення та інші галузі промисловості продуктами харчування та сировиною, галузь скотарства створює робочі місця для сільських мешканців. Продукція молочної галузі становить 36,1% у вартості валової продукції тваринництва та 9,5% усієї продукції сільського господарства України [11, с.47].

Таким чином, потребує подальшого розгляду проблема підвищення ефективності виробництва молока.

Розглянемо сутність поняття «ефективність».

В економічному словнику категорія ефективності визначена як здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат [9].

В підручнику В.Г. Андрійчука зазначено, що ефективність виробництва як економічна категорія відображує дію об'єктивних економічних законів і виявляється в результативності виробництва, а також, що підвищення ефективності суспільного виробництва є збільшенням обсягів сукупного продукту та національного доходу для задоволення потреб населення при найменших сукупних витратах на одиницю продукції [2].

Економічна ефективність демонструє кінцевий корисний ефект від використання людиною засобів виробництва і живої праці, а також сукупних їх вкладень, отже ефективність відображає, якою ціною був досягнутий результат, отриманий від використання всіх видів ресурсів.

З категорією ефективності тісно пов'язане поняття ефекту. Ефект - це результат тих чи інших заходів, здійснюваних у виробництві. Він характеризується збільшенням випуску продукції чи приростом доходу від використання ресурсів. А економічна ефективність виробництва визначається відношенням одержаних результатів до витрат ресурсів, що спричинили цей результат. Тобто ефективність виражається відносними показниками і свідчить про те, що всі удосконалення у виробництві в кінцевому підсумку мають одну мету - збільшення добробуту населення.

Проблема підвищення економічної ефективності виробництва стосується і аграрної галузі, яка має специфічні особливості. Зокрема, головним засобом виробництва є земля, а в тваринництві - продуктивна худоба. Тому оцінка корисного ефекту в сільськогосподарському виробництві завжди стосується не лише грошових витрат, а й витрат земельної площі або поголів'я продуктивної худоби.

Економічну ефективність сільськогосподарського виробництва можна вивчати на різних рівнях:

- на рівні народного господарства країни;
- на рівні окремого сільськогосподарського виробництва;
- на рівні окремих галузей сільського господарства;

- на рівні виробництва окремих видів продукції, виконання операцій, зокрема, меліорації, хімізації, агротехнічних заходів; впровадження у виробництво досягнень науки і передової практики.

В молочному скотарстві виділяють такі види ефективності: технологічну (рівень продуктивності корів і якість сировини), економічну (співвідношення результатів і витрат) і соціальну (задоволення потреб суспільства та інтересів індивіда) [20].

Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва підвищується в тих випадках, коли темпи росту валової продукції випереджатимуть приріст додаткових витрат у галузі.

Таким чином, ефективність сільськогосподарського виробництва проявляється у найбільшому виході високоякісної продукції при найменших витратах засобів і праці, що передбачає задоволення потреб населення в дешевих продуктах харчування і промисловості у сировині. Визначається ефективність сільськогосподарського виробництва порівнянням одержаного результату й ефекту із витратами і ресурсами, в першу чергу, витратами земельних ресурсів та поголів'я. Наприклад, ефект від витрат в удосконалення системи годівлі корів виражається у збільшенні продуктивності худоби, а ефективністю даного заходу є зіставлення отриманої продуктивності з витратами кормів або коштів на впровадження цього заходу [15].

В залежності від рівня визначення економічної ефективності використовують різні системи показників: узагальнюючі та часткові.

Наприклад, для оцінки ефективності сільськогосподарської діяльності на рівні підприємства використовують систему узагальнюючих показників:

- вартість валової (у співставних цінах) і товарної (у поточних цінах) продукції сільського господарства з розрахунку: на один гектар сільськогосподарських угідь, або на 100 гривень основних виробничих засобів, або на гривню виробничих витрат, або на одного працівника, або на одну людино-годину, або на одну гривню заробітної плати;

- виробничі витрати в розрахунку на одну гривню валової (у співставних цінах) і товарної (у поточних цінах) продукції сільського господарства;
- середньорічна заробітна плата одного працівника, зайнятого в сільському господарстві та продуктивність праці;
- прибуток від сільськогосподарської діяльності з розрахунку: на один гектар сільськогосподарських угідь, або на 100 гривень основних виробничих засобів, або на гривню виробничих витрат, або на одного працівника, або на одну людино-годину, або на одну гривню заробітної плати;
- рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва;
- рентабельність реалізації [16].

А якщо здійснюється оцінка ефективності виробництва окремого виду продукції використовується система конкретних показників. Так, економічна ефективність виробництва молока характеризується такими показниками:

- продуктивність тварин (середньорічний удій на 1 корову);
- затрати праці на одну корову та на один центнер молока;
- продуктивність праці у молочному скотарстві, як відношення обсягу молока до затрачених на виробництво молока людино-годин;
- грошові витрати на одну голову та собівартість одного центнеру молока;
- витрати кормів на одну голову та на один центнер молока;
- окупність кормів продукцією;
- ціна реалізації одного центнеру молока;
- загальний прибуток від виробництва молока, прибуток на одну голову та на один центнер молока;
- рівень рентабельності виробництва молока;
- рентабельність реалізації молока [16].

Аналіз показників економічної ефективності виробництва дає можливість оцінити стан виробництва та виявити резерви для її підвищення.

Підсумовуючи зазначимо, що сутність проблеми підвищення економічної ефективності полягає в тому, щоб на кожну одиницю ресурсів - трудових, матеріальних і фінансових - отримати приріст обсягів виробництва і національного доходу. Стосовно сільськогосподарського виробництва сутність її означає одержання максимальної кількості продукції з кожного гектара землі, від кожної голови худоби при найменших витратах праці стандартної якості з розрахунку на одиницю продукції [2]. У молочному скотарстві економічна ефективність проявляється у збільшенні виходу молока в натуральному та вартісному вираженні від кожної корови при найменших витратах кормів та коштів.

Слід відмітити, що, оскільки у ринковому середовищі гостро стоїть проблема продажу продукції, то ефективність виробництва тісно пов'язана з ефективністю реалізації. Сільськогосподарські виробники сьогодні працюють в умовах жорсткої конкуренції та відсутності впливу на ціну. В нинішніх умовах бажання одержати прибуток примушує аграріїв спрямовувати ресурси у виробництво тієї продукції, яку споживачі найбільше потребують і за яку готові платити. Так, сьогодні внаслідок високого внутрішнього та, особливо, зовнішнього попиту, сформувалися відносно високі ціни на окремі види продукції рослинництва, що обумовило значне збільшення посівних площ під такими культурами. А на продукцію тваринництва закупівельні ціни є занадто низькими, що спричиняє збитковість багатьох галузей тваринництва і, як наслідок, значне скорочення галузі тваринництва.

Отже, економічна ефективність виробництва сільськогосподарської продукції, в тому числі й молока, визначається не тільки взаємодією природних, технологічних, організаційних й економічних чинників, але й значно залежить від впливу попиту споживачів, умов ринку та взаємозв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції та переробними підприємствами і підприємствами ринкової інфраструктури. Тобто ефективність виробництва продукції, в тому числі й молока, визначається

рядом факторів на кожній з трьох стадій - виробництво, реалізація, споживання [16].

Оберненим показником до ефективності є рівень інтенсивності. У скотарстві він характеризується величиною витрат у вартісній формі в розрахунку на одну корову. При збільшенні витрат відбувається збільшення спожитих ресурсів, що спричиняють вплив на рівень молочної продуктивності. Однак, при цьому приріст виходу продукції в грошовому вираженні має випереджати приріст витрат, що спричинили цей приріст обсягу продукції. Саме в такому випадку інтенсифікація молочного скотарства буде супроводжуватися ростом економічної ефективності виробництва молока [3].

Проаналізуємо ефективність виробництва молока в Україні (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 - Економічний аналіз стану галузі молочного скотарства України

Показники	2017р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.	Відношення 2021р. до 2017р., %
Поголів'я великої рогатої худоби	3531	3333	3092	2874	2644	75,0
у тому числі корів	2018	1919	1789	1673	1544	76,5
Валове виробництво, тис тон	10281	10064	9663	9264	8714	85,0
Середній удій, кг/гол:						
господарства усіх категорій	4820	4922	4976	5129	5155	107,0
підприємства	6025	6190	6101	6634	6863	114,0
господарства населення	4480	4559	4630	4666	4604	103,0
Середня ціна реалізації, грн/т	7234,0	7602,4	8198,2	8839,9	10300,7	142,4
Собівартість, грн/т	5700,6	6548,2	6798,8	8632,0	н.д.	-
Рівень рентабельності, %	26,9	16,1	20,6	20,4	н.д.	-

Джерело: складено автором за даними [26]

Як свідчать дані таблиці 1.1, поголів'я великої рогатої худоби загалом та поголів'я корів зокрема скоротилося на 25%. Причиною скорочення поголів'я є

високі інвестиційні витрати на молочну галузь, високі поточні витрати, зокрема на корми, а також відсутність державної підтримки галузі.

Скорочення поголів'я призвело до зменшення валового виробництва молока на 15%. Як бачимо, втрати виробництва від зменшення поголів'я не були перекриті збільшенням середнього надою на одну корову. Це свідчить, що виробництво молока в Україні здійснюється екстенсивним шляхом. Переважна частина виробництва, а саме біля 80% виробництво зосереджено в господарствах населення, які мають значно нижчий рівень продуктивності, ніж сільськогосподарські підприємства.

Слід відмітити, що середній надій на одну корову зріс на 7% і склав 5155 кг/гол по господарствам усіх категорій у 2021 році. Однак, по видах господарств бачимо, що більш стрімко зростала продуктивність тварин по підприємствам, ніж по господарствах населення. У дрібнотоварних виробництвах населення немає змоги застосувати сучасні технології та сучасне обладнання через недостатність коштів в таких господарствах.

Екстенсивне виробництво та неможливість застосування сучасних технологій обумовлюють зростання витрат виробництва. Як бачимо, собівартість тони молока у 2020 році зросла на 51%, а ціна всього на 22%, що вплинуло на зменшення рентабельності виробництва молока.

Таким чином, вітчизняним підприємствам слід знаходити напрями для припинення скорочення поголів'я корів та подальшого розвитку галузі молочного скотарства [28].

Причинами, що стримують зростання продуктивності корів є низька частка чистопородних корів у стаді, яка становить в середньому по Україні 65,4% і високий рівень захворюваності, що спричинено зменшенням реалізації селекціонованої худоби суб'єктами племінної справи 63,1% [23].

Окрім внутрішніх чинників на зниження ефективності виробництва молока в Україні негативно впливає зменшення цін на сире молоко, що спричинене пандемією коронавірусу та військовими подіями, під впливом яких значно скоротився попит як на внутрішньому так і на зовнішньому

ринках. Також негативний вплив на ціну молока в Україні здійснює збільшення імпорту молочної продукції [23].

На думку багатьох вчених причинами скорочення поголів'я корів є:

- нестабільні закупівельні ціни на молоко та молодняк для відгодівлі;
- невідповідність закупівельних цін на молоко цінам на виробничі ресурси;
- використання в підприємствах, особливо в господарствах населення, застарілих технологій виробництва молока, що спричиняє високий рівень його собівартості;
- відсутність програм розвитку та підтримки племінних підприємств для постачання на ринок вітчизняних селекційних порід з високим генетичним потенціалом продуктивності та стійкості до захворювань;
- відсутність доступних кредитивів для виробників молока на оновлення матеріально-технічної бази;
- низький рівень інтеграції виробників молока з молокопереробними підприємствами, що спричиняє нерівномірність грошових надходжень;
- недостатня дієвість фінансово-економічного механізму державної підтримки галузі молочного скотарства [11, 14, 15, 22, 25].

Вказані чинники спричиняють низький рівень рентабельності виробництва молока та, як наслідок, відмову багатьох виробників від галузі скотарства.

При цьому Петриченко О. вказує досить високу стійкість до трансформаційних перетворень та зміну ролі особистих селянських господарств в економіці країни. Вчений зазначає, що у період посилення кризових явищ вони займають провідну позицію у виробництві молока, в той час, як великі підприємства в періоди кризи скорочують виробництво. Господарства ж населення продовжують виробляти молоко, в першу чергу, для задоволення власних потреб. Однак, незважаючи на таку роль господарств населення, для підвищення ефективності виробництва молока

необхідно збільшувати частку молока у структурі товарної продукції, збільшувати рівень спеціалізації та інтенсифікації [20].

На думку Васильченко А.М. для збільшення ефективності не лише виробництва, а й реалізації молока необхідно підвищувати якість молока для отримання вищої ціни від молокопереробних підприємств. Також для отримання більшої ціни необхідно шукати більш надійних партнерів. Надійні партнери забезпечать і дотримання платіжної дисципліни при розрахунках за молоко. Проте, цей захід може дозволити лише підприємство зі значними обсягами виробництва молока. Оскільки в умовах дефіциту молочної сировини молокопереробні підприємства в першу чергу прагнуть працювати саме з такими підприємствами [4, 5].

Так, у праці вчених зазначено, що підприємства з поголів'ям менше 50 корів не мають перспективи розвитку, підприємства з поголів'ям 50-200 голів мають перспективу беззбиткового виробництва лише в короткостроковому періоді. І лише підприємства з поголів'ям 200-500 і більше мають можливість конкурентоспроможного виробництва молока в довгостроковому періоді [23].

Необхідність посилення спеціалізації та концентрації виробництва обґрунтована в працях багатьох вчених [14, 17, 19, 22, 23, 25].

Також в якості надійних партнерів сільськогосподарські виробники мають знаходити молокопереробні підприємства, які мають вихід на зовнішні ринки. Однак на жаль в Україні лише 3% українських м'ясопереробних та 34,6 % молокопереробних підприємств сертифіковані відповідно до міжнародних стандартів якості [7, с. 36].

Аналіз наукових джерел дав нам можливість сформулювати основні напрями підвищення ефективності виробництва і реалізації молока з урахуванням інноваційних засад, без чого неможливе жодне сучасне виробництво, що представлено на рис.1.1.

Рисунок 1.1 – Показники ефективності виробництва і реалізації молока та напрями її підвищення.

Джерело: розроблено автором на основі [1, 3, 11, 21, 23, 27, 28].

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОКА В ТОВ «ЗА МИР» СУМСЬКОГО РАЙОНУ

2.1 Загальна організаційно-економічна характеристика підприємства

Товариство з обмеженою відповідальністю «За мир» Сумського району Сумської області створене 29 серпня 2012 року на основі Колективного сільськогосподарського підприємства «За мир» і є правонаступником останнього.

Товариство здійснює господарську діяльність у відповідності до законодавства України та свого Статуту. Для здійснення діяльності має власне майно, самостійний баланс, печатку, штамп і бланки зі своєю назвою.

Місцезнаходження підприємства: 42325, Сумська область, Сумський район, с. Кекине, вул. Садова, буд.2.

Згідно Статуту предметом діяльності Товариства є сільськогосподарське виробництво, зокрема виробництво рослинницької продукції, відгодівля великої рогатої худоби, виробництво молока та реалізація товарної продукції і сировини.

Учасниками Товариства є Суровцов Борис Павлович (61% Статутного капіталу) та Карпенко Сергій Михайлович (39% Статутного капіталу). Розмір статутного капіталу становить 44000 грн.

Вищим органом управління Товариством є Загальні збори. Вони мають право приймати рішення з усіх питань діяльності Товариства. Виконавчим органом є Директор, функції якого на сьогодні виконує Зубко Анатолій Миколайович. Директор підбирає керівників структурних підрозділів та спеціалістів, затверджує їх посадові інструкції.

Структура системи управління набуває ієрархічної форми поділу праці. Кожний підлеглий виконує поставлені перед ним завдання і періодично звітує за їх виконання начальнику свого структурного підрозділу.

Майно Товариства – це засоби відображені в балансі Товариства, яке має право розпоряджатися ним на свій розсуд.

Згідно Статуту джерелами майна Товариства є:

- грошові та інші внески Учасників;
- прибуток, одержаний від реалізації продукції, робіт, послуг, а також інших видів діяльності;
- одержання майна та коштів в результаті приватизації згідно з чинним законодавством;
- доходи від реалізації цінних паперів та дивіденди по них;
- кредити банків;
- безоплатна передача майна, пожертви підприємств та громадян на безоплатній основі;
- майно, отримане на умовах оперативного та фінансового лізингу;
- інші джерела, не заборонені законодавством.

Товариство розташоване в зоні з помірно континентальним кліматом. Середньорічна температура повітря, кількість днів з температурою вище 0°, кількість опадів та типи ґрунтів відповідають потребі для вирощування сільськогосподарських культур.

Для матеріального забезпечення безперебійної діяльності ТОВ «За мир» взаємодіє з багатьма суб'єктами господарської діяльності з приводу закупівлі необхідних матеріальних ресурсів, сировини, паливно-мастильних матеріалів, запасних частин, а також для реалізації своєї власної виготовленої продукції.

В наступній таблиці представлено характеристику постачальників матеріальних ресурсів, а також основних споживачів аграрної продукції Товариства.

Таблиця 2.1 - Відомості про основних постачальників продукції

Назва постачальника	Вид продукції чи послуг	Частка в загальному обсязі	Наявність альтернативних постачальників
ТОВ «Агро»	Посівний матеріал	57	ТОВ «Технополь»
ТОВ «Агроноватор»	Мінеральні добрива, засоби захисту рослин	58	ТОВ «Агрономич»
ТОВ «Еволюшин Альянс»	Паливо-мастильні матеріали	32	ТОВ «Олто»
ТОВ «Укрзапчастина»	Запасні частини	44	ТОВ «Рулен»

Джерело: складено автором на основі даних ТОВ «За мир».

З таблиці 2.1 бачимо, що підприємство має надійних постачальників та має широку альтернативу вибору у випадку виникнення проблем із постачанням. Ділові взаємовідносини з наведеними постачальниками ведуться не перший рік та перевірені з часом.

Таблиця 2.2 - Відомості про основних споживачів продукції

Назва споживача	Вид продукції чи послуг	Частка в загальному обсязі
ПАТ "БЕЛЬ ШОСТКА УКРАЇНА"	молоко	93
ПрАТ «Сумський хлібоприймальний комбінат	Сільськогосподарські культури	68
Приватні заготівельники	худоба	100

Джерело: складено автором на основі даних ТОВ «За мир».

З таблиці 2.2 бачимо, що підприємство має не значно широку мережу збуту продукції, однак не має проблем із реалізацією виробленої продукції на підприємстві немає.

Напрямок виробничої діяльності та спеціалізація підприємства визначається за структурою товарної продукції.

Розглянемо склад та структуру товарної продукції з метою визначення виробничого напрямку та спеціалізації ТОВ «За мир». Розрахунки представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 - Обсяг і структура товарної продукції

	2020 р.		2021р.		2022р.		В середньому за три роки	
	тис. грн	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Продукція рослинництва – всього	58074	76,7	51693,4	72,2	23195,0	58,7	44320,8	71,2
Зернові та зернобобові	40446,4	53,4	22700,5	31,7	17961,1	45,1	27036,0	43,3
у т.ч. пшениця озима	14087,9	28,3	13735,6	19,2	1248,4	3,1	9690,6	15,5
кукурудза на зерно	24958,3	50,2	8670,2	17,4	16475,0	41,4	16701,2	26,8
гречка	1400,2	2,8	294,8	0,4	237,7	0,6	644,2	1,0
Соняшник	13075,9	26,3	24139,7	33,7	5233,9	13,1	14149,8	22,7
Соя	4551,7	9,2	4853,4	6,8	0	0,0	3135,0	5,0
Продукція тваринництва – всього	17606	23,3	19931,8	27,8	16347,5	41,1	17961,8	28,8
Вирощування ВРХ (в живій масі)	3241,5	4,3	1398,4	2,0	1670,5	4,2	2103,5	3,4
Молоко	14364,5	19,0	18533,4	25,8	14677,0	36,9	15858,3	25,4
Всього по підприємству	75680,0	152,2	71665,0	100	39804,0	100	62383,0	100

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир».

З таблиці 2.3 бачимо, що вартість товарної продукції зменшилася з 75680 тис грн. у 2020 році до 39804 тис грн. у 2022 році або на 47,8 процентних пункти. Зменшення виручки відбулося по всім видам продукції, окрім молока. Виручка від реалізації молока, хоч і незначно, але зросла. Зростання скало 2%. Це пояснюється тим, що молоко реалізується внутрішньому споживачу - ПАТ «БЕЛЬ ШОСТКА Україна», яке працює і під час війни. А майже вся продукція рослинництва реалізується через зернотрейдерів на експорт, можливості якого в 2022 році були обмеженими.

Як бачимо з таблиці, підприємство спеціалізується переважно на виробництві продукції рослинництва, оскільки його частка в структурі товарної продукції в середньому за три роки склала 71,2%, а на тваринництво відповідно припадає в середньому 28,8%. Серед рослинницької продукції найбільшу питому вагу займають зернові та зернобобові 43,3%, а саме кукурудза на зерно, частка якої в середньому за три роки становить 26,8%. Олійні культури займають 27,7%, з них зокрема соняшник займає 22,7%. Серед продукції тваринництва виробляють молоко, частка якого склала в

середньому 25,5%, а також продукцію вирощування великої рогатої худоби, частка якої становить в середньому за три роки 3,4%. Таким чином, напрям спеціалізації ТОВ «За мир» - виробництво зернових та технічних культур з розвиненим виробництвом молока.

Слід відмітити, що в динаміці за три роки, особливо у 2022 році значно змінилася структура товарної продукції. Так, частка продукції рослинництва скоротилася з 76,7% до 58,3%. Відповідно частка продукції тваринництва зросла з 23,3% до 41,3%. Ця тенденція пояснюється військовими подіями у 2022 році, що негативно вплинуло на обсяги реалізації рослинницької продукції внаслідок неможливості експортувати через Чорне море. Що, в свою чергу негативно позначилося і на вартості товарної продукції, яка, як ми вже відмітили, зменшилася.

Отже спеціалізація підприємства відповідає природно кліматичним умовам та реаліям сьогодення.

Для сільськогосподарського виробництва головним ресурсом є земельні ресурси, склад та структура яких наведена в таблиці.

Таблиця 2.4- Склад і структура земельних угідь

Види сільськогосподарських угідь	2020р.		2021р.		2022р.		Відхилення (+,-) 2022 р. від 2020р.	
	га	%	га	%	га	%	натур. одиниць	%
Сільськогосподарські угіддя – всього	1944,0	100	1944,0	100	1857,3	100	-86,7	95,5
у т. ч. взяті в оренду	1944,0	100	1944,0	100	1857,3	100	-86,7	95,5
Рілля	1815,0	93,4	1815,0	93,4	1846,0	99,4	+31	101,7
Сіножаті	87,1	4,5	87,1	4,5	10,3	0,5	-76,8	11,8
Пасовища	41,0	2,1	41,0	2,1	-	-	-41,0	-
Багаторічні насадження	1,0	0,05	1,0	0,05	1,0	0,1	-	-

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир».

З таблиці 2.4 бачимо, що площа сільськогосподарських угідь у 2022 році, порівняно з 2020 роком, зменшилася на 4,5% або на 86,7 га. Відбулося

це за рахунок зменшення площі сіножатей на 76,8 га, частина з яких була розорана, а на частину зменшилася кількість укладених договорів на оренду земельних паїв. Пасовищ в структурі сільськогосподарських угідь у 2022 році підприємства не залишилося взагалі. Площа багаторічних насаджень залишилася без змін. Вся земля повністю в підприємстві орендована.

Рівень розораності в ТОВ «За мир» дуже високий і становить 99,4% або на 6 процентних пункти більше, ніж у 2020 році. Отже землі в Товаристві використовуються інтенсивно.

В таблиці 2.5 проаналізуємо склад, структуру та динаміку посівних площ в підприємстві.

Таблиця 2.5 - Динаміка і структура посівних площ

Назва культур	2020р.		2021р.		2022р.		Відхилення 2022 р. від 2020р., ±,	
	Площа, га	Питома вага, %	Площа, га	Питома вага, %	Площа, га	Питома вага, %	га	%
Зернові та зернобобові - усього	837	46,1	1070	58,9	984	53,3	147	117,6
Пшениця озима	301	16,6	353	19,4	333	18,0	32	110,6
Кукурудза на зерно	522	28,8	674	37,1	636	34,5	114	121,8
Гречка	14	0,8	43	2,4	15	0,8	1	107,1
Технічні - усього	708	39,0	493	27,2	614	33,3	-94	86,7
Соя	126	6,9	194	10,7	223	12,0	97	177,0
Соняшник	582	32,1	299	16,5	391	21,3	-191	67,2
Кормові - усього	270	14,9	252	13,9	248	13,4	-22	91,9
Кукурудза кормова	153	8,4	159	8,7	149	8,1	-4	97,4
Трави однорічні	33	1,8	26	1,5	32	1,7	-1	97,0
Трава багаторічні	84	4,6	67	3,7	67	3,6	-17	79,8
Площа посівів	1815	100,0	1815	100	1846	100	31	101,7

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир».

З таблиці 2.5 бачимо, що загальна площа посівів збільшилася на 1,7% або на 31 га тому, що збільшилася площа ріллі саме на 31 га.

Відмітимо, що найбільшу частку посівів займають зернові та зернобобові культури, питома вага яких складала у 2022 році 53,3% проти 46,1% у 2020 році. На технічні культури припадає 39-33%, тобто їх частка зменшилася на 6 процентних пункти. На кормові культури припадає в середньому 13%. Площа соняшнику, культури, яка найбільш виснажує ґрунт, займає у 2022 році 21,3%, тобто зменшилася на майже на 10 процентних пункти. Серед зернових культур найбільшу частку у 2022 році займала кукурудза на зерно із питомою вагою 34,5% та озима пшениця із питомою вагою 18%.

Наступним важливим ресурсом для аграрного підприємства є основні виробничі фонди.

Таблиця 2.6 - Забезпеченість підприємства основними виробничими фондами та ефективність їх використання

Показники	2020р.	2021р.	2022р.	2022р. у % до 2020р.
1.Середньорічна вартість основних виробничих фондів, тис. грн.	25379	26674	28476	112,2
2. Фондозабезпеченість на 1 га, тис. грн.	13,1	13,7	15,3	116,7
3.Фондоозброєність, тис. грн.	488,1	544,4	569,5	116,7
4. Фондовіддача	1,95	1,61	1,65	84,7
5.Фондоємність	0,51	0,62	0,61	118,0
6. Вироблено валової продукції в співставних цінах на 1-го середньорічного працівника, тис. грн.	950,3	877,7	959,6	100,9

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир».

Дані таблиці 2.6 свідчать, що середньорічна вартість основних виробничих фондів збільшилася на 12,2% і склала у 2022 році 28476 тис. грн. Збільшення вартості відбулося через те, що Товариство придбало у 2021 році трактор "Case" вартістю 1903600 грн., а також 2 жатки на суму 1770662 грн. У 2022 році підприємство придбало три борони на загальну суму 2106,2 тис. грн. Фондозабезпеченість зросла на 16,7%, оскільки вартість фондів зросла, а

площа сільськогосподарських угідь зменшилася. Фондоозброєність зросла на 16,7%, оскільки при збільшенні вартості фондів, чисельність персоналу зменшилася. Зменшення показника фондівдачі на 25,3% та паралельне збільшення показника фондоємності на 18% свідчить про зменшення ефективності використання основних фондів у 2022 році. При цьому продуктивність праці залишилася майже незмінною.

Як бачимо, оновлення основних засобів у ТОВ «За мир» відбулося лише в галузі рослинництва, а в тваринництві використовують застарілі основні засоби, зокрема: дві доїльні установки АД-100Б та 18 доїльних апаратів ДАС-2Б, термін використання яких вже перевищує рекомендований.

Оборотні засоби – це засоби виробництва, які повністю споживаються протягом одного виробничого циклу, втрачають натурально-речову форму і повністю переносять свою вартість на готовий продукт. Вони є матеріальною основою для виготовлення продукції, тому важливо аналізувати процеси їх використання.

Далі проаналізуємо ефективність використання оборотних засобів в ТОВ «За мир».

Таблиця 2.7 - Показники економічної ефективності використання оборотних засобів

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення (+,-) 2022р. від 2020р.	
				натуральних одиниць	%
Середньорічна вартість оборотних фондів, тис. грн.	53802,0	70887,0	81913,0	+28111	152,2
Виручка від реалізації продукції, тис. грн.	75680,0	71665,0	39804	-35876,0	52,5
Коефіцієнт оборотності	1,4	1,0	0,5	-0,9	35,7
Коефіцієнт закріплення, грн.	0,7	0,9	2,1	+1,4	300,0
Тривалість 1 обороту, днів	261,0	361,0	730,0	+469	279,7
Рентабельність, %	28,9	25,8	2,2	-26,7 п.п.	х
Сума вивільнених (дод. залучених) оборотних фондів, тис. грн.	-	+19895,9	+40531,0	х	х

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир».

Дані таблиці 2.7 свідчать, що середньорічна вартість оборотних засобів зросла на 52,2%, а сума виручки зменшилася майже у 2 рази. В результаті такої динаміки коефіцієнт оборотності зменшився майже втричі і склав у 2022 році всього 0,5 обороти за рік. Відповідно коефіцієнт закріплення також зріс у 3 рази і склав у 2022 році 02,1, тобто при зменшені оборотності збільшилася потреба в оборотних коштах. Тенденція до зменшення оборотності простежувалася протягом всіх трьох років. Так, у 2021 році коефіцієнт оборотності складав 1,0 проти 1,4 у 2020 році. Наслідком зменшення оборотності стало поява додатково залучених 19895,9 грн, а в 2022 році – додаткова потреба зросла у 2 рази і склала 40531 грн.

Рівень рентабельності оборотних фондів зменшився на 26,7 п.п. і склав у 2022 році 2,2%, що свідчить про зменшення ефективності використання оборотних засобів.

Таким чином підприємству ТОВ «За мир» потрібно знаходити шляхи для покращення ефективності використання як основних, так і оборотних засобів в довготривалій перспективі.

Наступний важливий ресурс для аграрного підприємства – трудові ресурси, аналіз використання яких наведено в таблиці 2.8.

Дані таблиці 2.8 свідчать, що чисельність працівників в ТОВ «За мир» за три роки зменшилася на 2 особи або на 3,8% і склала у 2022 році 50 осіб. При цьому у рослинництві чисельність залишилася без змін, а у тваринництві зменшилася на 2 особи і склала у 2022 році 24 особи. По цим галузям працівники розподілені майже однаково.

Кількість відпрацьованих днів одним працівником в середньому по підприємству трішки зросла, а саме з 220 днів у 2020 році до 221 днів у 2022 році, тобто на 1 день.

Показники продуктивності праці, розраховані за валовою продукцією в цілому по підприємству та в рослинництві зменшилися, а в тваринництві майже не змінилися. Продуктивність праці, розрахована за товарною продукцією значно скоротилася.

Таблиця 2.8 - Ефективність використання трудових ресурсів в ТОВ «За мир»

Показники	2020р.	2021 р.	2022 р.	Відношення 2022 р. до 2020р., %
Середньорічна чисельність працівників - всього, чол.	52	49	50	96,2
в т.ч. – в рослинництві	26	25	26	100,0
– в тваринництві	26	24	24	92,3
Відпрацьовано в середньому одним працівником, днів	220	222	221	100,5
Вироблено валової продукції в порівняних цінах 2016р. в розрахунку на одного середньорічного робітника всього, тис. грн.	950	878	939	98,8
в т.ч. – в рослинництві	1576	1360	1505	95,5
– в тваринництві	324	376	327	100,8
Вироблено товарної продукції в розрахунку на одного середньорічного робітника всього, тис.грн.	1455,4	1925	796	54,7
в т.ч. – в рослинництві	2234	2976	892	39,9
– в тваринництві	677	831	681	100,6
Середньомісячна заробітна плата 1 працівника, грн.	9655,9	9810	8514	88,2
Отримано в розрахунку на 1 грн. заробітної плати, грн.:				
- товарної продукції	12,6	12,4	8,0	63,5
- прибутку	2,6	3,2	0,4	15,4
Фонд оплати праці, тис. грн	6025,3	5768,3	5006,2	83,1

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир».

Так, в цілому по підприємству на 45,7%, по рослинництву – на 60%. Це свідчить про те, що не вся вироблена продукція була реалізована, внаслідок неможливості реалізації через військові події. В тваринництві продуктивність праці за товарною продукцією майже не змінилася. Це пов'язано з тим, як ми вже відмітили, що продукція тваринництва реалізовується лише одному внутрішньому споживачеві.

Середньомісячна заробітна плата одного працівника зменшилася на 11,8% за три роки і склала у 2022 році 8514 грн., що пов'язано із кризовою ситуацією в Україні через військові події. Зменшення заробітної плати одного працівника спричинило зменшення фонду оплати праці на 16,9% і

досягнення ним у 2022 році 5006,2 тис. грн. Як бачимо темп падіння фонду оплати праці є меншим, ніж темп падіння виручки, що обумовило зменшення показників зарплато віддачі.

Показники зарплатовіддачі зменшилися у 2022 році порівняно з 2020 роком. Так, виробництво товарної продукції на 1 грн заробітної плати зменшилося на 36,5%, що пов'язано із більшим темпом падіння виручки, ніж темп падіння заробітної плати. Виробництво прибутку на 1 грн заробітної плати зменшилася майже у 7 разів і склало у 2022 році всього 0,4

Отже відмічаємо, що трудові ресурси в ТОВ «За мир» використовувалися за аналізований період неефективно, але причиною всьому війна.

Далі проаналізуємо основні економічні показники діяльності Товариства.

Таблиця 2.9 - Динаміка основних економічних показників діяльності Товариства

Показники	2020р.	2021р.	2022р.	Відхилення (+,-) 2022 р. від 2020р.	
				натуральних одиниць	%
1	2	3	4	5	6
Валова продукція в порівняних цінах 2016 року, тис. грн.	49581	43274	46972	-2609	94,7
Товарна продукція, тис. грн.	75680,0	71665,0	39804,0	-35876	52,6
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	52636,0	42620,0	26490,0	-26146	50,3
Валовий прибуток, тис. грн.	23044,0	29045,0	13314,0	-9730	57,8
Фінансовий результат від операційної діяльності, тис. грн.	17462,0	18840,0	3788,0	-13674	21,7
Чистий прибуток, тис. грн.	15559,0	18332,0	1822,0	-13737	11,7
Отримано в розрахунку на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.:					
- валової продукції	2541,8	2212,3	2656,1	114,3	104,5
- товарної продукції	3893,5	3686,5	2143,1	-1750,4	55,0
- основних виробничих фондів	1305,7	1372,1	1533,2	227,5	117,4
- валового прибутку	1185,5	1494,1	716,8	-468,7	60,5
- чистого прибутку	800,5	943,0	98,1	-702,4	12,3
Отримано в розрахунку на 1 середньорічного працівника, тис.грн.:					

Продовження таблиці 2.9

1	2	3	4	5	6
- валової продукції	950,3	877,7	986,6	36,3	103,8
- товарної продукції	1455,4	1925,0	790,9	-664,5	54,3
- валового прибутку	443,2	592,8	266,3	-176,9	60,1
- чистого прибутку	299,2	374,1	36,4	-262,8	12,2
Отримано в розрахунку на 100 грн. основних виробничих фондів, тис. грн.:					
- валової продукції	194,7	161,2	173,2	-21,5	89,0
- товарної продукції	298,2	268,7	139,8	-158,4	46,9
- валового прибутку	90,8	108,8	46,8	-44	51,5
- чистого прибутку	61,3	68,7	6,4	-54,9	10,4
Рівень рентабельності підприємства, %	25,7	25,9	3,5	-22,2	x

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир».

Дані таблиці 2.9 свідчать, що валова продукція у порівняльних цінах в 2022 році зменшилася порівняно з 2020 роком на 2609 тис. грн. або на 5,3% і склала у 2022 році 46972 тис. грн. Це свідчить про деяке зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у натуральному вираженні. При цьому розрахункові показники виходу валової продукції в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь та на одного працівника незначно зросли, оскільки відбулося незначне скорочення площ та чисельності працівників. А в розрахунку на 100 грн. основних виробничих фондів вартість валової продукції зменшилася, оскільки вартість фондів зросла.

Вартість товарної продукції значно скоротилася через неможливість повної реалізації продукції внаслідок військових дій. Відповідно розрахункові показники виходу товарної продукції в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, на одного середньорічного працівника та в розрахунку на 100 грн. основних виробничих фондів також зменшилися.

Відмітимо, що собівартість реалізованої продукції зменшилася, оскільки зменшився обсяг реалізованої продукції.

Валовий прибуток, фінансовий результат від операційної діяльності та чистий прибуток зменшилися через зменшення виручки, відповідно всі

розрахункові показники виходу всіх видів прибутку на площу, працівника та фонди також зменшилися. Рівень рентабельності зменшився на 22,2 п.п. і склав у 2022 році всього 3,5%.

Отже, аналіз основних економічних показників діяльності ТОВ «За мир» свідчить про значне зменшення ефективності здійснення сільськогосподарської діяльності у 2022 році. Однак, позитивним є той факт, що навіть в умовах війни, підприємство залишилось прибутковим.

Незважаючи на це підприємству і надалі слід знаходити всі можливі шляхи підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

2.2 Аналіз динаміки виробництва молока

Всі виробничі ресурси, ефективність яких проаналізована в попередньому розділі, використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції, до якої відноситься і молоко.

Галузь молочного скотарства займає важливе місце в структурі виробництва ТОВ «За мир», забезпечуючи понад 30% вартості товарної продукції. Отже, аналіз динаміки виробництва молока є важливим етапом для виявлення резервів підвищення ефективності його виробництва.

Проаналізуємо динаміку поголів'я, продуктивності та валового надою.

Таблиця 2.10 - Динаміка поголів'я, продуктивності та валового надою в ТОВ «За мир»

Показники	2020р.	2021р.	2022р.	2022 р. у % до 2020 р.
<i>Молочне скотарство</i>				
Середньорічне поголів'я корів, гол	252	290	291	115,4
Надій на 1 голову, кг	6438	6373	5467	84,9
Валовий надій, ц	16225	18483	15910	98,0
Вихід телят на 100 корів, гол	90	88	81	90,0

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир»

Дані таблиці 2.10 свідчать, що кількість поголів'я збільшилася у 2021 році на 38 голів, а в 2022 році на одну голову, тобто намітилася тенденція до збільшення поголів'я, загальне зростання скало 15,4% або 39 голів. Причиною зростання поголів'я є те, що молоко забезпечує підприємству стабільний прибуток, навіть в умовах війни, чого не скажеш про продукцію рослинництва.

Продуктивність однієї голови у 2020-2021 роках була на досить високому рівні 6400 кг/гол, що є значно вище від середньої молочної продуктивності по Україні, яка становила в ці роки 5208 кг/гол [26]. Однак, у 2022 році продуктивність корови зменшилася, а саме на 15,9% і склала 5467 кг/гол, однак все рівно була вищою, ніж в середньому по Україні. При цьому, на жаль, зменшення продуктивності призвело до зменшення валового надою на 2%, незважаючи на зростання поголів'я. Валове виробництво молока склало у 2022 році 15920 ц.

Відмітимо, що однією з причини зменшення продуктивності є погіршення рівня годівлі у 2022 році. В цьому році, через нестабільність спричинену війною, підприємство намагалось економити кошти, що позначилося на рівні годівлі, а відтак і обумовило зменшення середньої продуктивності однієї корови.

Рівень виходу телят в розрахунку на 100 корів зменшився на 9% і склав 81. Це дуже низький показник виходу телят і свідчить про наявність проблеми яловості корів в аналізованому підприємстві. А проблема підвищення рівня яловості корів є однією з причин зниження молочної продуктивності корів.

Таким чином, підприємству слід шукати шляхи відновлення та подальшого підвищення продуктивності корів, щоб разом із збільшенням поголів'я значно збільшити валові надої молока.

Як ми відмітили, однією з причин зменшення продуктивності є погіршення рівня годівлі. А якість годівлі, коли кормовий раціон збалансований за поживними речовинами і містить достатню кількість

перетравного протеїну та мікроелементів, є головним чинником, що впливає на продуктивність корів. Так, за вченими доведено, якість раціону годівлі обумовлює 59% рівня молочної продуктивності, селекційно-племінна робота обумовлює 24% та технологія утримання та догляду за тваринами обумовлюють 17% молочної продуктивності корови. При цьому низька якість кормового раціону впливає на те, що генетичний потенціал молочної продуктивної корови розкривається лише на 40-60% [13]. Тобто при низькому рівні годівлі втрати молочної продуктивності в середньому можуть скласти 50%.

Кормовий раціон молочної корови, як ми вже відмітили, повинен бути збалансований за всіма поживними елементами, необхідними для підтримання життєдіяльності корови та формування бажаного рівня продуктивності. При цьому на кормовий раціон впливають ще й такі чинники, як умови утримання (прив'язне чи безприв'язне), характер моціону тварини, період стільності, пора року та ін. Всі ці фактори впливають на кількість корму, що необхідно згодовувати корові.

Якщо ж кормовий раціон містить недостатню кількість потрібних поживних елементів, а саме перетравного протеїну, амінокислот, кальцію, різних вітамінів, лізину, фосфору, каротину та інших елементів, то у тварин може погіршитися обмін речовин, в результаті чого виникають різні захворювання, що спричиняє те, що корми будуть використовуватися нераціонально. Певна їх кількість буде витрачатися організмом корови на боротьбу із захворюваннями, відповідно менша кількість кормів буде трансформована у молоко, як наслідок молочна продуктивність корови зменшується. І це зменшення може становити від 20% до 50%.

Також раціон повинен мати оптимальну структуру за основними групами кормів. За даними [18], оптимальною модна вважати такі структуру раціону, в якому міститься 18-20% грубих кормів, 55-60% соковитих кормів, 18-20% концентрованих кормів.

Далі доцільно дослідити раціони та норми годівлі молочних корів у ТОВ «За мир».

Таблиця 2.11 – Баланс кормів та ефективність їх використання при виробництві молока

Назва показника	Корми всіх видів	У тому числі				
		концентровані		грубі	соковиті	інші види
		усього	з них комбікорми			
2020 рік						
Витрачено на корм коровам, ц корм од	22655	7431	589	2809	11826	-
Питома вага кормів, %	100	32,8	2,6	12,4	52,2	-
Витрати кормів на 1 голову, ц корм од	89,9					
Витрати кормів на 1 ц молока, ц корм од	1,40					
Окупність корму, ц молока на 1 ц корм. од	0,72					
2021 рік						
Витрачено на корм коровам, ц корм од	23838	4315	310	2646	16543	-
Питома вага кормів, %	100	18,1	1,3	11,1	69,4	-
Витрати кормів на 1 голову, ц корм од	82,2					
Витрати кормів на 1 ц молока, ц корм од	1,29					
Окупність корму, ц молока на 1 ц корм. од	0,8					
2022 рік						
Витрачено на корм коровам, ц корм од	25783	5157	-	4151	15728	748
Питома вага кормів, %	100	20,0	-	16,1	61,0	2,9
Витрати кормів на 1 голову, ц корм од	88,6					
Витрати кормів на 1 ц молока, ц корм од	1,62					
Окупність корму, ц молока на 1 ц корм. од	0,62					

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир»

Дані таблиці 2.11 свідчать, що кормовий раціон молочних корів в ТОВ «За мир» не є оптимальним. Як ми відмітили, концентрованих кормів має бути 18-20%, фактична величина відповідає нормі; грубих кормів має бути 18-20%, а фактично 16,1% у 2022 році; соковитих має бути 55-60%, а фактично 61,0%. Як бачимо, в раціоні не вистачає грубих кормів, а також дещо завищена частка соковитих кормів. Частка концентрованих кормів знаходиться на верхній межі діапазону, що свідчить, що на цих кормах у 2022 році підприємство не економило, оскільки були труднощі з реалізацією рослинницької продукції, частина з якої була згодована коровам. Але, концентровані корми впливають на якість молока, а саме на вміст жиру та білку, але не впливають на його кількість. Отже, внаслідок неоптимальної структури раціону було втрачено саме кількісну складову продуктивності.

Неоптимальність кормового раціону спричинила перевитрату кормів на одну голову. Так, у 2022 році на голову було витрачено 88,6 ц к.од., на один центнер 1,62 ц к.од., а окупність корму становила 0,62 ц молока на кожну кормову одиницю. А в 2021 році на одну голову було витрачено 82,2 ц к.од., на центнер молока – 1,29 ц к.од.. При цьому продуктивність була 63,7 ц/гол, що значно вище, ніж у 2022 році. Окупність корму у 2021 році склала 0,8 ц молока, що на 0,18 ц молока більше, ніж у 2022 році.

За даними [18], якщо середня продуктивність корови становить 6000 кг молока, то витрати корму на центнер молока повинні складати 1,27-1,3 ц к.од. Ці норми відповідає лише раціон 2021 року. В 2022 році, як бачимо біли перевитрати корму, які становили 0,32 ц к. од. на кожному центнері молока, що в перерахунку на корову складе понад 17 ц к.од. Перевитрати корму негативно впливають на собівартість молока, спричиняючи її зростання.

Як бачимо, найоптимальніший раціон та норми годівлі були у 2021 році, в якому отримано 63,73 ц/гол молочної продуктивності. У 2022 році продуктивність була ще вищою, однак досягнута вона була за рахунок перевитрат кормів.

Окрім рівня годівлі та підвищення показника яловості, які вже проаналізовані наступним чинником, що впливає на молочну продуктивність є структура стада та оновлення структури стада молочних корів, що буде проаналізовано далі.

Таблиця 2.12 - Рух поголів'я великої рогатої худоби

Групи тварин	Наявність на початок року	Надходження приплоду	Реалізація на забій	Наявність на кінець року
2020 рік				
Велика рогата худоба, всього, гол	628	191	329	490
в т.ч. корів, %	х	х	х	51,4
2021 рік				
Велика рогата худоба, всього, гол	490	223	196	569
в т.ч. корів, %	х	х	х	51,0
2022 рік				
Велика рогата худоба, всього, гол	569	173	156	572
в т.ч. корів, %	х	х	х	50,9

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир»

Дані таблиці 2.12 свідчать, що за 2020 році відбулося значне скорочення поголів'я великої рогатої худоби. На початок цього року поголів'я становило 628 голів, а на кінець року воно скоротилося до 490 голів. За 2021 рік відбулося нарощування поголів'я, кількість якого зросла з 490 гол до 569 гол на кінець року. За 2022 рік поголів'я великої рогатої худоби зросло всього на 3 голови. Така динаміка поголів'я великої рогатої худоби відповідає динаміці зміни поголів'я корів, що була проаналізована вище і свідчить про розширення галузі скотарства, що можна оцінити як позитивне явище.

Слід відмітити, що кількість отриманого живого приплоду у 2022 році була найменшою – всього 173 голови. В той час, як у 2021 році при меншій кількості поголів'я на початок року було отримано найбільшу за період дослідження кількість приплоду. Це сталося тому, що на початку 2022 року,

коли почалася війна, були випадки падежу приплоду, оскільки працівники не могли повноцінно виконувати свої обов'язки.

Відмітимо, що за аналізований період що надходження поголів'я в підприємство відбувалося лише за рахунок приплоду від власних. Отже, робимо висновок, що жодної племінної голови з високим генетичним потенціалом придбано не було.

Позитивним явищем у 2021 та 2022 роках є те, що кількість приплоду перевищувала кількість реалізованих тварин на забій. Це означає, що підприємство дбає про нарощування поголів'я та оновлення структури стада.

Частка корів у структурі поголів'я великої рогатої худоби в середньому по роках становила 51%, хоча за три роки частка корів трішки зменшилася - всього на 0,5%. Для молочного скотарства рекомендована частка корів в структурі стада має становити не менше 55%. За рекомендованої норми у 2022 році кількість дорослих корів повинна була становити 315 голів, тобто на 14 голів, більше, ніж було фактично. Отже, в ТОВ «За мир» ще є потенціал нарощування поголів'я корів в структурі стада.

Окрім частки корів в загальному поголів'ї великої рогатої худоби, частка інших вікових груп також може позначитися на продуктивності. Отже, проаналізуємо структуру стада великої рогатої худоби.

Таблиця 2.13 – Структура стада великої рогатої худоби Товариства

Показники	2020р.		2021р.		2022р.	
	гол	%	гол	%	гол	%
Корови	252	51,4	290	51,0	291	50,9
Телята до 1-го року	156	31,8	154	27,1	155	27,1
Телиці від 1 до 2 років запліднені	8	1,6	7	1,2	6	1,0
Телиці старше 2 років запліднені	74	15,2	100	17,6	120	21,0
Інше поголів'я врх	-	-	18	3,1	-	-
Всього поголів'я великої рогатої худоби	490	100	569	100	572	100

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир»

Дані таблиці 2.13 свідчать, що загальна кількість поголів'я великої рогатої худоби за період дослідження зросла на 16,7%. Збільшилася також

кількість корів на 15,5%, а також кількість запліднених телиць старше двох років – на 62,2%. Така тенденція є позитивною. По-перше, збільшення кількості корів свідчить, як ми відмітили вище, про те, що підприємство хоче розширити молочне скотарство. А, по-друге, збільшення кількості нетелів у віці старше 2 років свідчить, що у підприємства є достатній потенціал для оновлення поголів'я власними молодими коровами. Частка таких телиць зросла на 5,8%.

Кількість телят до 1-го року залишилася майже незмінною, одна значно зменшилася частка таких телят з 31,8% до 27,1%. Це може нести загрозу того, що в через два роки власного поголів'я буде недостатньо для здійснення щорічного оновлення, яке має становити 25-30% від загального поголів'я корів основного стада. Але в короткостроковій перспективі, тобто на перший найближчий рік потенціал для оновлення стада є.

Як бачимо з таблиці, в структурі стада зовсім відсутнє поголів'я бичків на відгодівлі. Це свідчить, що дана м'ясна галузь скотарства не розвинена. Як ми бачили з табл.2.12, ще у 2020 році і перед цим у 2019 році відбулося значне скорочення поголів'я саме за рахунок того, що були продані всі бички. Причиною цього є збитковість галузі відгодівлі, як і в цілому по Україні, і підприємство відмовилося від неї. Новонароджених бичків одразу або відправляють на забій, або продають різним покупцям. Налагодженого каналу постачання новонароджених бичків відгодівельним підприємствам немає.

Враховуючи тенденцію до збільшення поголів'я корів в підприємстві, а також достатню кількість нетелей для оновлення основного стада, констатуємо, що підприємство має резерв для збільшення валових надоїв за рахунок подальшого збільшення поголів'я корів.

Не менш значущим чинником, ніж рівень годівлі, від якого залежить молочна продуктивність є генетичний потенціал продуктивності, який у різних порід худоби є різним.

Сьогодні в підприємстві розводять українську буру молочну породу корів. Ця порода добре пристосована до місцевих умов, однак має відносно невисокий, порівняно з іншими сучасними породами, потенціал молочної продуктивності. Середня продуктивність корів цієї породи становить 6000-7000 кг за рік з вмістом жиру 3,8-4,0%.

Інші породи, наприклад, голштинська, симентальська, українська-чорно ряба та інші сучасні породи мають потенціал продуктивності 7000-10000 кг молока від корови. Жирність молока може становити 4,0-4,2%.

Як ми відмітили при аналізі даних табл.2.12, за жоден з трьох років не було придбано зі сторони ніякого поголів'я, отже і племінна худоба не купувалася. Таким чином, за рахунок оновлення стада корів не лише власними молодими коровами, а й за рахунок придбання племінних нетелей можна значно покращити природну структуру молочного поголів'я, що є ще одним потужним чинником збільшення продуктивності корів.

2.3 Економічна ефективність виробництва та реалізації молока в Товаристві

Категорія «ефективність» відображає міру затрат живої та уречевленої праці на виробництво одиниці продукції. З іншого боку ефективність відображає вихід продукції у натуральному чи вартісному вираженні в розрахунку на одиницю витрачених ресурсів. Отже, ефективність свідчить, в першому випадку, про ресурсомісткість продукції, а в другому випадку – про віддачу від ресурсів. Розрахувавши показники ресурсомісткості та ресурсовіддачі при виробництві певного виду продукції, можна виявити невикористані резерви підвищення ресурсовіддачі та зниження ресурсомісткості.

Проаналізуємо показники ефективності виробництва молока. Першим, важливим показником, який лежить в основі розрахунку багатьох інших

показників ефективності, є собівартість виробництво молока, дані для аналізу якої наведено в таблиці 2.14.

Таблиця 2.14 - Склад і структура витрат на виробництво молока

Статті	2020р.			2021р.			2022р.		
	на 1гол, грн	на 1ц, грн	%	на 1гол, грн	на 1ц, грн	%	на 1гол, грн	на 1ц, грн	%
Корми	24623	382,3	55,2	27423	430,3	55,3	23089	422,3	50,0
Пальне і мастильні матеріали	1100	17,1	2,5	1074	16,8	2,2	1654	30,3	3,6
Решта мат. витрат	9341	145,1	20,9	11776	184,8	23,8	14248	260,6	30,9
Оплата праці	7244	112,5	16,2	7035	110,4	14,2	5047	92,3	11,0
Відрахування на соціальні заходи	1594	24,8	3,6	1548	24,3	3,1	1110	20,3	2,4
Амортизація	393	6,1	0,9	400	6,3	0,8	431	7,9	0,9
Оплата послуг сторонніх організацій	323	5,0	0,7	330	5,2	0,6	595	10,9	1,2
Решта ін. прямих та заг.вир затрат	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Всього	44618	693,0	100	49586	778,1	100	46174	844,6	100

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир»

Дані таблиці 2.14 свідчать, що витрати в розрахунку на одну голову у 2022 році збільшилися і склали 46174 грн. Це сталося внаслідок зростання витрат по деяким статтям, зокрема: по статті «Паливо-мастильні матеріали», витрати по якій збільшилися внаслідок значного зростання цін на пальне навесні та на початку літа 2022 року, що було спричинене бомбардуванням Кременчуцького НПЗ та інших підприємств. Пального вітчизняного виробництва через ті події не вистачало, воно імпортувалося і, відповідно ціни на нього дуже зросли. Також зросли витрати по статті «Решта матеріальних витрат», що сталося через подорожання цін на медикаменти та інші ветеринарні препарати для тварин. Витрати на амортизацію та оплату послуг сторонніх організацій також зросли.

Поряд із зростанням витрат, відбувалося і їх зменшення. При чому по таких статтях, де підприємство намагалося кошти, як і всі інші підприємства

у 2022 році. Так, витрати на корми, найголовнішої статті витрат, від якої залежить продуктивність, зменшилися. Це підкреслює раніше зроблений нами висновок про те, що якість годівлі погіршилася у 2022 році, що вплинуло на зменшення продуктивності. Також зменшилися витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи. Це також свідчить, що підприємство економило кошти. Як ми бачили вище, середньорічна заробітна плата зменшилася у 2022 році на 12%. (див. табл.2.8).

Зростання суми витрат в розрахунку на голову при одночасному зменшенні у 2022 році продуктивності однієї корови, призвело до того, що собівартість одного центнеру зросла і склала у цьому році 844,6 грн/ц.

Відмітимо, що у 2021 році витрати на голову були ще більшими, ніж у 2022 році, однак собівартість одного центнеру була значно меншою. Причиною є значно вищий рівень продуктивності. Отже, у 2021 році зростання витрат на голову мало сенс, оскільки продуктивність зросла, а собівартість одного центнеру зменшилася. А в 2022 році зростання витрат було необґрунтованим, оскільки продуктивність була меншою, а собівартість більшою.

Найбільшу питому вагу у структурі витрат займають витрати на корми – понад 50%, що є цілком нормальним для тваринницької продукції, для виробництва якої головними ресурсом є корми, а також витрати по статті «Решта матеріальних витрат», частка якої значно зросла й перевищала 30% у 2022 році. Абсолютна сума по цій статті також значно зросла. Отже можуть мати місце непродуктивні витрати, які не пов'язані прямо з виробництвом молока.

Відмітимо, що в структурі витрат на виробництво молока немає витрат по статті «Решта інших прямих та загальновиробничих затрат». Всі витрати, які мали би включатися в цю статтю, включені до статті «Решта матеріальних витрат», що ще раз підкреслює висновок про те, що в цю статтю включені не ті витрати, що повинні, що й призвело до хан чого зростання витрат по ній.

Далі проаналізуємо інші показники економічної ефективності виробництва молока, зокрема виручку, прибуток, рівень рентабельності. Ці показники характеризують не лише ефективність виробництва, а й ефективність реалізації молока.

Таблиця 2.15 - Економічна ефективність виробництва та реалізації молока в Товаристві

Показники	2020р.	2021р.	2022р.	2022р. у % до 2020р.
Поголів'я, гол	252	290	291	115,4
Продуктивність, кг/гол	6438	6373	5467	84,9
Валовий надій, ц	16225	18483	15910	98,0
Обсяг реалізації, ц	18052	19002	14999	83,0
Рівень товарності, %	111,2	102,8	94,3	-16,9 п.п.
Затрати на 1 гол, грн.	44618	49586	46174	103,5
Виробнича собівартість 1 ц, грн.	693,0	778,1	844,6	121,9
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	11660,7	13553,1	13130,3	112,6
Повна собівартість 1 ц, грн.	646,0	713,2	875,4	135,5
Ціна реалізації 1ц, грн.	795,7	975,3	978,5	123,0
Виручка, тис. грн.	14364,5	18533,4	14677,1	102,2
Прибуток всього, тис. грн.	2703,8	4980,3	1546,8	57,2
Прибуток на 1гол, грн.	10729,4	17173,4	5315,5	49,5
Прибуток на 1 ц, грн.	149,8	262,1	103,1	68,8
Рівень рентабельності, %	23,2	36,7	11,7	-11,5 п.п.

Джерело: Розраховано автором на основі даних ТОВ «За мир»

Дані таблиці 2.15 свідчать, що, незважаючи на зростання поголів'я, валовий збір зменшився тому, що зменшилася продуктивність і склав у 2022 році 15910 ц. Зменшення валового надою обумовило й зменшення обсягу реалізації на 17%. Рівень товарності відповідно зменшився на 16,9 процентних пункти та склав у 2022 році 94,3%. Частка молока у 5,7% залишалася в підприємстві на вигодовування приплоду. Відмітимо, що у 2020-2021 роках рівень товарності перевищував 100%, тобто продавалося більше молока, ніж вироблялося. Це було можливим тому, що ТОВ «За мир» закуповувало молоко у населення і продавало як своє молокопереробному підприємству.

Затрати на одну голову, виробнича собівартість одного центнеру молока та собівартість реалізованої продукції зросли, що сталося через зростання цін на ресурси.

Однак, виручка, незважаючи на зменшення обсягу реалізованого молока, зросла на 2,2% і склала у 2022 році 14677,1 тис грн., що пояснюється зростанням ціни реалізації молока. Вона зросла на 23% і склала 978,5 грн./ц.

Незважаючи на зростання виручки, але по причині зростання собівартості, загальний прибуток, прибуток на голову, прибуток на центнер молока та рівень рентабельності зменшилися майже у половину. Рівень рентабельності склав у 2022 році 11,7%.

Таким чином, ефективність виробництва молока у ТОВ «За мир» за досліджуваній період погіршилася. Однак, позитивним є той факт, що навіть в умовах воєнного 2022 року молоко вироблялося, хоч і з меншим, але все ж таки з прибутком. Тобто потенціал для відновлення та подальшого зростання прибутковості у галузі молочного скотарства в ТОВ «За мир» є, для чого підприємство повинне виявити резерви. Такими резервами, як ми вже виявили в ході аналізу, є збільшення продуктивності корів за рахунок покращення годівлі, покращення природної структури стада, своєчасного оновлення стада та ліквідації яловості корів. Також резервом є збільшення поголів'я, в тому числі племінного.

РОЗДІЛ 3

ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОКА У ТОВ «ЗА МИР» СУМСЬКОГО РАЙОНУ

3.1 Обґрунтування напрямів підвищення продуктивності корів та валових надойв молока

Продуктивність сільськогосподарських тварин та урожайність культурних рослин є головним напрямом зменшення собівартості та підвищення ефективності виробництва аграрної продукції. У молочному скотарстві таке значення має середньорічний надій на одну корову.

Проведене дослідження показало, що середньорічна продуктивність однієї корови в підприємстві зменшилася, однією з причин чого стало погіршення рівня годівлі. В результаті чого зросли перевитрати кормів, а рівень окупності кормів зменшився.

Отже для підвищення продуктивності пропонуємо підприємству удосконалити кормові раціони годівлі молочних корів, оскільки від рівня годівлі залужить 59% продуктивності.

Сьогодні контроль повноцінності годівлі корів здійснюють за деталізованими нормами годівлі, які враховують 24 показники поживності корму. Такі деталізовані норми годівлі цілком підходять для використання при будь-якій технології виробництві молока.

Норма годівлі залежить від ваги тварини, продуктивності молока, способу утримання та моціону, періоду стільності та інших чинників. Варто також враховувати, що при розрахунку норми годівлі, в загальну норму треба включати корм для підтримки життєдіяльності корови та корм на утворення молочної продуктивності. Також норма зростає при збільшенні кількості білку та жиру в молоці.

Орієнтовні норми годівлі, які містять всі 24 показники поживності, при різних добових надоях від корови наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1 – Добові норми годівлі дійних корів живою масою 500 кг в розрахунку на голову, при жирності молока 3,8-4,0% (фрагмент)

Показники	Добовий надій молока, кг/гол		
	20	24	28
Кормові одиниці	14,6	171,1	19,7
Обмінна енергія, МДж	168	193	218
Суша речовина, кг	17,2	19	20,7
Сирий протеїн, г	2245	2760	3185
Перетравний протеїн, г	1460	1795	2070
Сира клітковина, г	4130	4180	4140
Крохмаль, г	1975	2695	3105
Цукор, г	1315	1795	2070
Сирий жир, г	465	615	710
Сіль кухонна, г	105	121	137
Кальцій, г	105	121	137
Фосфор, г	75	87	99
Магній, г	27	29	32
Калій, г	110	124	138
Сірка, г	35	39	43
Залізо, мг	1170	1370	1575
Мідь, мг	130	170	195
Цинк, мг	875	1100	1280
Кобальт, мг	10,2	13,7	15,8
Марганець, мг	875	1110	1280
Йод, мг	11,7	15,4	17,7
Каротин, мг	655	770	885
Вітамін D, тис ІО	14,6	17,1	19,7
Вітамін E, мг	585	685	790

Джерело: Складено автором на основі [18].

Дані таблиці 3.1 демонструють добові норми годівлі дійних корів живою масою 500 кг при жирності молока 3,8-4,0% для різних рівнів надоїв за добу від корови. Наведено фрагмент таблиці з першоджерела, для добових надоїв 20, 24, 28 кг/гол

Далі з наведених рівнів продуктивності та, відповідно добових норм годівлі, слід підібрати той, який би задовольняв потребам ТОВ «За мир».

Фактичний рівень продуктивності за 2022 рік в підприємстві склав 5467 кг за рік, що в середньому за добу при тривалості лактації 300 днів

складе 18,2 кг/гол. Як ми відмічали, такий рівень замалий для підприємства, оскільки в попередніх роках було отримано значно вищі рівні продуктивності, а саме у 2020 році 6438 кг/гол за рік, що в середньому за добу становить 21,46 кг/гол; У 2021 році річна продуктивність склала 6373 кг/гол, що в середньому за добу становить 21,24 кг/гол.

Як бачимо запропоновані норми здатні забезпечити вищу продуктивність, ніж у 2022 році. Для добового надою за 2020 та 2021 роки підходить норма годівлі при 20кг/гол або при 24кг/гол.

Визначимо можливу продуктивність при таких добових надоях:

$20 \text{ кг/гол} * 300 \text{ днів} = 6000 \text{ кг молока};$

$24 \text{ кг/гол} * 300 \text{ днів} = 7200 \text{ кг молока};$

$28 \text{ кг/гол} * 300 \text{ днів} = 8400 \text{ кг молока}.$

В підприємстві вже було досягнуто продуктивність понад 6000 кг/гол, відповідно слід досягати ще й подальшого її підвищення. Отже, вважаємо, що в короткостроковій перспективі підприємству слід намагатися досягти 7200 кг/гол за рік, а у більш віддаленій можна орієнтуватися на продуктивність 8400 кг/гол за рік.

Таким чином, констатуємо, що рекомендовані норми годівлі для ТОВ «За мир» для підвищення продуктивності до 7200 кг молока за рік мають бути складені у відповідності до норми 24 кг/гол за добу.

Норма годівлі для добового надою 24 кг/гол передбачає, що одній корові має бути згодовано корму в еквіваленті у кормових одиницях – 17,1 корм.од./добу, відповідно за рік норма годівлі складе 62,42 ц корм.од., що є меншим, ніж було фактично по підприємству.

Як бачимо, за рахунок того, що така норма годівлі є збалансованою за всіма 24 показниками поживності, покращиться якість кормового раціону. Отже при меншій кількості кормів на голову можна отримати більше молока від корови – 7200 кг/гол за рік. При цьому ще й якість молока покращиться, оскільки вміст жиру досягне 3,8-4,0%.

Обрану норму годівлі в поживних речовинах доцільно представити у видах кормів, що слід згодовувати корові. Орієнтовні норми згодовування різних видів кормів наведено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2 - Орієнтовні норми згодовування різних видів кормів дійним коровам, кг/гол за добу

Вид корму	Норма згодовування	Структура кормів
Сіно	3-5	20,4
Силос	15-20	41,7
Сінаж	10-15	31,2
Комбікорм	3-8	16,7
Всього	31-48	100

Джерело: Складено автором на основі [10].

Дані таблиці 3.2 демонструють добові норми згодовування різних видів кормів в розрахунку на одну дійну корову. Так, за добу одній корові треба згодовувати 305 кг сіна, 15-20 кг силосу, 10-15 кг сінажу, 3-8 кг комбікорму. Наведена в таблиця нормативна кількість комбікорму відповідає ще й іншому нормативу, який становить 250-300 грам на кожен кілограм молока при добовому надої у 20-25 кг/гол складе 6-7,5 кг, що відповідає даним в наведеній таблиці.

За верхньою мажею діапазону норм годівлі визначена структура добового раціону, яка включає 20,4% грубих кормів (сіно), 72,9% соковитих (силос, сінаж) та 16,7% концентрованих кормів (комбікорм), що відповідає оптимальній структурі раціону годівлі дійних корів [8].

Далі визначаємо ефективність використання кормів пр. проектній продуктивності 24 кг/гол за добу, що відповідає 7200 кг/гол за рік.

Таблиця 3.3 – Ефективність використання кормів

Показники	2022 р.	Проект	Відношення проекту, до 2022 р., %
Витрати кормів на 1 голову, ц корм од	82,2	62,4	76,0
Витрати кормів на 1 ц молока, ц корм од	1,29	0,87	67,4
Окупність корму, ц молока на 1ц корм. од	0,8	1,15	143,8

Джерело: Розраховано автором.

Дані таблиці 3.3 свідчать, що наслідком збалансування раціону за поживними нормами та використання рекомендованих норм годівлі для продуктивності 24 кг/гол за добу є зменшення витрат корму в розрахунку на одну голову на 24%, зменшення витрат кормів на 1 ц молока на 32,6%. Це свідчить про раціональне використання кормів та відсутність їх перевитрат. В результаті окупність корму продукцією зростає на 43,8% і складе в перспективі 1,15 ц молока на кожну кормову одиницю. Таким чином запропоновані заходи з оптимізації раціону годівлі призведуть до підвищення середньорічної продуктивності корови та, відповідно, до підвищення ефективності використання кормів.

Іншим за значущістю важливим чинником, що впливає на продуктивність корів є генетичний потенціал продуктивності. Введення в структуру стада високопродуктивних племінних корів дає можливість підвищити середню продуктивність корови.

Дослідження породного складу показало, що в підприємстві використовують для оновлення стада власний молодняк української бурої молочної породи корів, генетичний потенціал продуктивності яких становить 6000-7000 кг за рік з вмістом жиру 3,8-4,0%.

Однак, сьогодні є породи ще з більшим потенціалом продуктивності від 7000 до 10000 кг/гол, а окремі тварини здатні давати і понад 10000 кг/гол.

Отже, пропонуємо досліджуваному підприємству закупити племінну худобу. Щодо породи, то найбільш широко використовуваними високопродуктивними породами в Україні сьогодні є голштинська, симентальська, українська чорно-ряба, джерсейська, українська червона степова, лебединська та інші молочні породи.

Однією з найкращих порід серед наведених для підприємств, що займаються молочним скотарством є голштинська порода.

Ця молочна порода характеризується високою молочною продуктивністю. Корови мають вагу понад 600 кг і після вибраковки старих

корів, вони швидко набирають вагу і мають гарні показники для реалізації на м'ясо.

Порівняльна характеристика пропонованої голштинської та української бурою, що фактично використовується в ТОВ «За мир», наведена в таблиці.

Таблиця 3.4 - Порівняльна характеристика молочних порід

Показники	Голштинська	Українська бура
<i>За даними спеціальної наукової літератури</i>		
Генетичний потенціал продуктивності, кг	8000-9000	6000-7000
Жирність молока, %	3,9-4,2	3,9-4,0
Вміст білка, %	3,2-3,6	3,5
Жива маса, кг	650-700	500-550

Джерело: Складено автором за даними [6, 29]

Дані таблиці 3.4 свідчать, що кращі господарські якості має голштинська порода: рівень продуктивності становить 8000-9000 кг/гол за рік, жирність молока 3,9-4,2%, вміст білка 3,2-3,6%, жива маса 650-700 кг.

Слід відмітити, що для досягнення високих показників молочної продуктивності коровам слід забезпечити належне утримання та догляд, без якого продуктивність зменшується. В ТОВ «За мир» в галузі тваринництва працюють кваліфіковані досвідчені працівники, що здатні забезпечити належний догляд за коровами.

Отже, введення в основне стадо підприємства корів голштинської породи дасть змогу підвищити середній рівень продуктивності корів, вміст жиру та білку, що позитивно вплине на обсяги виробництва та реалізації молока, а також на ціну реалізації молока.

Далі слід визначити проектну структуру породного складу та визначити кількість поголів'я.

В ідеалі для значного підвищення молочної продуктивності непогано було би повністю замінити стару породу на голштинську, однак це пов'язано з інвестиційними витратами. Вартість однієї голови нетелей голштинської породи сьогодні в Україні становить 70000-100000 грн/гол. Якщо міняти все поголів'я одразу, а зараз їх в підприємстві 291 голова, то необхідна сума

інвестицій складає 23280 тис грн. Таких коштів у підприємства немає. Отже, пропонуємо поступово здійснювати заміну поголів'я, вводячи в структуру стада кожного року по 10% корів нової породи.

Як показав вище проведений аналіз, зараз в структурі стада великої рогатої худоби кількість корів становить 291 гол, що складає 50,9%, а кількість запліднених телиць старше 2-х років 120 гол, що складає 21,0% (див. табл.2.13).

При нормі щорічної вибраковки старих корів 25-30%, вибракуване поголів'я складе 80-87 голів. Зі 120 голів нетелей також 25-30% буде вибракувана, отже кількість молодих корів, що перейде в основне стадо складе 84-90 голів. Отже власного молодняка для оновлення стада в найближчому році цілком достатньо. В такому випадку кількість поголів'я не зміниться. Однак, враховуючи тенденцію до розширення поголів'я, що намітилася в підприємстві, а також нашу пропозицію по введенню в структуру стада корів пропонованої голштинської породи, то пропонуємо підприємству щорічно вводити в структуру стада по 10% корів нової породи. При такій питомій вазі нової породи, кількість нових корів складе 30 голів. Загальне поголів'я складе 321 гол.

Розрахунок можливого приросту середньої продуктивності внаслідок покращення породного складу наведено в наступній таблиці.

Таблиця 3.5 - Розрахунок впливу породного складу на виробництво молока

Порода корів	Поголів'я		Структура стада, %			Надій молока на 1 голову, ц	Зміна середньої продуктивності корів, ц
	2021р	проект	2021р	проект	+, -		
Голштинська порода	-	30	-	10,0	+10	72,00	+7,2
Українська бура порода	291	291	100	90,0	-10	54,67	-5,5
Всього	291	321	100	100	-	-	+1,7

Джерело: Розраховано автором.

Дані таблиці 3.5 свідчать, що введення в основне стадо 10%, що становить 30 голів, нової голштинської породи обумовить збільшення середньої продуктивності корів на 1,7 ц щорічно, що при загальній кількості поголів'я у 321 гол, складе 545,7 ц додатково отриманого молока.

Наступний недолік, що був виявлений в ході аналізу – це яловість корів, яка зросла у 2022 році на 9%. Внаслідок яловості втрачається до 35% продуктивності корів, а також зменшується кількість надходження молодняку, що несе ризик нестачі його для оновлення стада.

Додаткові витрати на ліквідацію яловості не потрібні. Достатньо вчасно виявляти корів в охоті та проводити необхідні зооветеринарні заходи.

Рівень яловості за період дослідження складав 10%, 12%, 19%, що в середньому становить 13,7%.

Таким чином прибавка продуктивності, при фактичному поголів'ї 291 гол та продуктивності 54,67 ц/гол, за рахунок ліквідації яловості може скласти:

$$0,137 * 291 * 54,67 * 0,3 = 65385 \text{ кг.}$$

Отже, ліквідації яловості дасть можливість підприємству додатково отримати 65385 кг молока, що в середньому на одну корову складе 225 кг молока за рік.

Наступний напрям для підвищення продуктивності – це скорочення сервіс-періоду. За даними Пархомиць М.К., Уніят Л.М., затримка запліднення корови на один день призводить до недоотримання біля 4-5 літрів молока [19, с. 19].

В ТОВ «За мир» тривалість сервіс-періоду може становити 90-130 днів. А мінімальний його термін може становити 60-65 днів. Отже, якщо скоротити сервіс-період до 90 днів, то можна прибавка продуктивності складе:

$$40 * 4 \text{ кг} = 160 \text{ кг молока на корову за рік.}$$

В цілому на все поголів'я кількість додаткового надою може скласти:

$$291 * 160 = 465,6 \text{ ц.}$$

В наступній таблиці наведено узагальнення резервів збільшення молочної продуктивності з урахуванням запропонованих заходів.

Таблиця 3.6 - Узагальнення резервів збільшення молочної продуктивності з урахуванням запропонованих заходів

Резерви збільшення валового надою, кг за рахунок :	Проект
Удосконалення структури раціону та норми годівлі	504303
Покращення породного складу	40767
Ліквідації яловості	65385
Скорочення тривалості сервіс-періоду	4656
Всього очікуваний оптимістичний додатковий валовий надій з дотримання всіх умов	615111
Всього очікуваний реалістичний додатковий валовий надій з дотримання всіх умов (80%)	492088
Прибавка в розрахунку на 1 голову	1533
Фактична продуктивність за 2022рік	5467
Проектна продуктивність 1 голови	7000

Джерело: Розраховано автором.

Дані таблиці 3.6 свідчать, що за рахунок запропонованих заходів ТОВ «За мир» при умові дотримання всіх заходів зможе додатково отримати 615111 кг молока від усього поголів'я. Однак, в реальності за рахунок накладання факторів один на одного, надій буде меншим від очікуваного. Отже в проект прийнято закладати лише 80% спроектованого обсягу. Таким чином, очікуваний реалістичний додатковий валовий надій складе 492088 кг молока на рік, що в розрахунку на одну корову забезпечить прибавку середньорічної продуктивності 1533 кг/гол. За такої прибавки та на основі рівня продуктивності 2022 року в перспективі можна отримати 7000 кг молока в середньому на корову за рік. Розрахунок валового виробництва представлено в наступній таблиці.

Таблиця 3.7 – Розрахунок валових надоїв на перспективу

Показники	2022 р.	Проект	Відношення проекту до 2022 р, %
Поголів'я, гол	291	321	110,3
Продуктивність, кг/гол	5467	7000	128,0
Валовий надій, ц	15910	22470	141,3

Джерело: Розраховано автором.

Як свідчать дані таблиці 3.7, поголів'я корів збільшиться за рахунок введення в основне стадо 30 голів куплених високопродуктивних нетелей. Середня продуктивність зросте за рахунок покращення якості годівлі, покращення породного складу, ліквідації яловості та скорочення сервіс-періоду. Наслідком зростання поголів'я та продуктивності валовий надій зросте на 41,3% і складе 22470 ц молока за рік.

Отже, запропоновані заходи з підвищення продуктивності є доцільними, оскільки призведуть до збільшення виробництва молока в ТОВ «За мир».

3.2 Обґрунтування напрямів підвищення ефективності реалізації молока

Аналіз галузі молочного скотарства в ТОВ «За мир» показав, що виробництво молока здійснюється ефективно. При чому, навіть в умовах воєнного 2022 року, молоко принесло, хоч менший порівняно з попередніми роками, але все ж прибуток підприємству.

Також нами запропоновані заходи для підвищення середньої продуктивності корів, що має призвести для подальшого підвищення ефективності виробництва молока.

Однак, в ринкових умовах господарювання на успішність та прибутковість виробництва та господарської діяльності в цілому впливає не лише виробництво, а й реалізація продукції. А, як показав аналіз, показники суми загального прибутку від продажу молока, прибутку на голову, прибутку на центнер молока та рівень рентабельності зменшилися на кінець періоду дослідження.

Відмітимо, що заходи з підвищення продуктивності одночасно сприяють і підвищенню якості молока, зокрема збільшиться рівень жиру та білку, відповідно зросте ціна реалізації і, відповідно, прибуток. Однак, для

подальшого збільшення прибутковості виробництва та реалізації молока пропонуємо освоїти переробку молока на продукти з більшим вмістом доданої вартості.

Отже для підвищення ефективності реалізації молока пропонуємо відкрити міні-сироварню з виробництва крафтового сиру.

Сир є одним з найбільш корисних продуктів переробки молока, оскільки містить усі мікроелементи та вітаміни, що входять до складу молока у значно більш концентрованому виді. Завдяки цьому сир є одним з найбільш популярних продуктів харчування не лише за кордоном, а й в Україні, що гарантує постійний попит на нього.

Для обґрунтування пропозиції з відкриття сироварні в ТОВ «За мир» нами проведено SWOT-аналіз, результати якого представлені в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8 - SWOT-аналіз внутрішніх та зовнішніх можливостей для відкриття сироварні

Сильні сторони	Можливості
- Достатньо висока ефективність виробництва молока в підприємстві; - Великий досвід працівників галузі молочного скотарства; - Покращення породного складу корів, в результаті чого підвищиться вміст білку та жиру в молоці; - Власна сировина: відсутність витрат на її закупку та транспортування; - Наявність власного вільного приміщення для сироварні: не потрібні витрати на його придбання чи оренду.	- Виробництво сиру – традиційно високорентабельний бізнес в усьому світі; - Тривалий термін зберігання сиру; - Відсутність сезонності ціни; - Можливість нерегулярних продажів; - Близькість до обласного центру м.Суми з відносно великим попитом; - Висока ціна на імпорتنі та вітчизняні сири промислового виробництва, а також засилля на ринку неякісних сирних продуктів, гарантує попит на крафтові сири; - Знецінення гривні відносно долара збільшує попит на сири вітчизняного виробництва;
Слабкі сторони	Загрози
- Відсутність достатньої суми власних коштів для відкриття сироварні; - Відсутність досвіду виробництва сиру; - Відсутність фахівців зі знанням технології виробництва сиру.	- Економічна та політична нестабільність і війна обумовлюють зниження добробуту населення; - Потреба у великій сумі початкового капіталу; - Високі процентні ставки за кредити; - Конкуренція з боку великих молокопереробних підприємств з питань маркетингу.

Джерело: Складено автором.

Результати проведеного в табл.3.8 SWOT-аналіз показав, що підприємство має слабкі сторони та зовнішні загрози для відкриття виробництва сиру. Однак, завдяки значній кількості сильних сторін та сприятливим можливостям вітчизняного ринку продуктів переробки молока ТОВ «За мир» має шанс успішно здійснювати діяльність з виробництва сиру.

Технологія виробництва сирів передбачає виробництво твердих, напівтвердих, м'яких та розсільних сирів.

Всі перераховані види сиру передбачають виконання наступних технологічних стадій:

Перша стадія – здійснюється підготовка молока, зокрема його пастеризація, охолодження та додавання сичужних ферментів;

Друга стадія – отримання сирного зерна шляхом розрізання молочного згустку та вичавлення сироватки.

Третя стадія – розкладання сирного зерна по формах.

Четверта стадія – пресування у формах.

П'ята стадія – посол сиру шляхом занурення у спеціальні посолочні ванни.

Шоста стадія – дозрівання сиру в камерах для дозрівання.

Сьома стадія – зберігання або одразу після дозрівання реалізація сиру.

Реалізація сиру буде орієнтована на сегмент ринку споживачів із середніми доходами. Однак, варто паралельно варто освоїти і виробництво сиру преміум-класу. Оскільки, незважаючи на падіння платоспроможності в цілому по країні, преміум-сегмент майже завжди і в будь-якій галузі характеризується стійкістю і вирізняється мінімальними темпами падіння.

Реалізовуватися сири будуть в мережу роздрібної торгівлі ринків та магазинів м.Суми, що розташовані в житлових масивах. В перспективі можна укласти угоду і з крупними супермаркетами, однак при цьому варто пам'ятати, що саме там найбільша конкуренція з боку сирів імпортного та вітчизняного промислового виробництва.

На початку відкриття сироварні слід оформити необхідну дозвільну документацію. Оскільки ТОВ «За мир» вже зареєстроване підприємству і має власну ділянку землі та приміщення, то йому необхідно отримати лише ліцензію на виробництво сиру та сертифікати на нього, а також дозвіл від державної санітарно-епідеміологічної служби.

Фінансові витрати на отриманні необхідного комплекту дозвільної документації підприємство зможе профінансувати самостійно, оскільки прибуток від виробництва молока в 2022 році склав 1546,8 тис грн., чого достатньо для отримання пакету документів.

Для облаштування міні-цеху з виробництва сиру необхідно придбати комплект такого обладнання:

- Ванна тривалої пастеризації, обсяг - не менше 100 л;
- Парафінер, обсяг від 75 л.;
- Ванна ІПКС, обсяг не менше 200 л.;
- Прес для сиру;
- Форми для сиру - не менше 2-х;
- Холодильні камери - 2 шт.;
- робочий стіл.

Вартість комплекту обладнання з одночасним монтажем у виробничому приміщенні та навчанням персоналу складає 1500000 грн.

Власних коштів для придбання комплекту обладнання у Товариства немає, оскільки сума прибутку за 2022 рік становила 1546,8 тис грн., з них будуть оплачені витрати на оформлення пакету дозвільної документації.

Отже, для придбання обладнання підприємству треба взяти кредит. Пропонуємо взяти кредит на 2 роки. Річна відсоткова ставка складає 23%, одноразова комісія 0,99%.

Сума щорічного платежу для погашення кредиту складе:

$$1500000 / 2 = 750000 \text{ грн. за рік.}$$

Одноразова комісія, яка сплачується лише у першому році складе:

$$1500000 * 0,99/100 = 14850 \text{ грн.}$$

Сума відсотків за користування кредитом складе:

в 1-му році $1500000 * 0,23 = 345000$ грн,

в 2-му році $(1500000 - 750000) * 0,23 = 172500$ грн.

Для відкриття міні-сироварні потрібне виробниче приміщення площею 150 м². У приміщенні буде розташовано безпосередньо виробничий цех, камера для дозрівання сирів, склад готової продукції та побутове приміщення для персоналу. Це виробниче приміщення має бути облаштоване інженерно-технічними комунікаціями (електроенергія, водопостачання і каналізація).

ТОВ «За мир» для відкриття сироварні може виділити вільне приміщення колишнього складу продуктів, яке в даний час не використовується за призначенням. Тобто коштів на будівництво нового приміщення не потрібно, однак цей склад потребує ремонту, а також облаштуваннями інженерно-технічними комунікаціями. Сума витрат для цього становить на сьогодні 120000 грн. Ці кошти можуть бути профінансовані, так само як і оплата дозвільних документів, з прибутку.

Далі спрогнозуємо виробничу програму сироварні.

Продуктивність роботи сироварні – переробка 1000 л молока за робочу зміну. Об'єм виробництва становить 100 кг твердого сиру 20 кг м'якого. З твердих сирів можна виготовляти найбільш популярні «Гауда», «Маасдам» та ін., а з м'яких «Моцарелла», «Сулугуні» тощо. З сироватки, що є побічним продуктом виробництва сиру, твердого можна виробляти сир «Рікотта».

Таким чином, за вказаного рівня продуктивності сироварні, за 22 робочі дні місяця можна виробити 2200 кг твердого та 440 кг м'якого сиру. За рік виробнича програма складе 26400 кг твердого та 5280 кг м'якого сиру.

Ціну твердого сиру пропонуємо встановити на рівні 300 грн./кг, м'якого 150 грн./кг, що відповідає сучасним ціновим тенденціям на сири.

За таких цін та розрахованої виробничої програми планова виручка від реалізації твердих сирів складе 7920000 грн., від реалізації м'яких сирів – 792000 грн. Загальна виручка складе 8712000 грн.

Сировиною для виробництва сирів є молоко. Визначаємо потребу у ньому. При продуктивності сироварні з переробки молока 1000 л за зміну, за рік потреба в молоці складе 264000 л або 2640 ц молока.

У 2022 році обсяг виробництва молока складав 15910 ц. Відповідно частка молока, що має надходити на переробку становить 16,6%, отже молочної сировини власного виробництва підприємство матиме достатньо.

З урахуванням того, що за рахунок наших пропозицій підприємство отримає 4920 ц молока додатково, а для сироварні потрібно 2640 ц. Отже, як бачимо, навіть додаткового надою вистачить для завантаження виробничих потужностей сироварні, а решта молока від додаткового надою буде реалізовуватися разом іншим молоком за традиційним каналом реалізації.

При використанні власної сировини для виробництва сиру оцінюємо сировину за ціною реалізації молока 2022 року, яка становила 978,5 грн./ц. Отже витрати на сировину складуть 2583240 грн.

Окрім молока для виробництва сиру використовується сичужний фермент. Норма витрат якого становить 1 г на 100 л молока. Отже на весь обсяг сировини 2640 ц молока потрібно 2640 грамів. При ціні 1 грама 126,49грн загальні витрати на сичужний фермент складуть 126490 грн.

Для роботи сироварні потрібні працівники, за роботу яких виплачується заробітна плата, розрахунок якої на визначений штат працівників представлено в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9 – Планування чисельності працівників і рівня заробітної плати

№ п/п	Посади	Кількість працівників, чол.	Тарифна ставка, грн./год.	Заробітна плата з нарахуваннями за рік, грн.
1	Керівник	1	11000	161040
2	Технолог	1	10000	146400
3	Сировар	2	9000	131760
4	Комірник	1	6700	98088
5	Робочий	1	6700	98088
6	Водій	1	6700	98088
	Всього	7	х	733464

Джерело: Розраховано автором.

Як свідчать дані таблиці 3.9, загальна кількість працівників складе 7 осіб. Сума заробітної плати на рік складе 733464 грн.

Наступний етап – визначення амортизації. Встановлюємо термін експлуатації 10 років, що не суперечить мінімально рекомендованим термінам згідно Податкового кодексу.

Отже, річна сума амортизації складе:

$$A = 1500000 * 10 / 100 = 150000 \text{ грн.}$$

Наступна стаття витрат – це витрати на електроенергію. Потужність сироварні становить 15 кВт. Тариф для підприємств за 1кВт-год складає 8,62 грн. Отже витрати на електроенергію складуть:

$$15 \text{ кВт} * 8 \text{ год} * 22 \text{ дні} * 12 \text{ міс} * 8,62 \text{ коп./кВт-год} = 273083 \text{ грн.}$$

Загальна сума виробничих витрат на сировину, заробітну плату, амортизацію, електроенергію складе 3866277 грн.

Затрати на упаковку, транспортування, рекламу плануємо на рівні 10% від виробничих витрат. Отже, витрати на збут складуть 386627 грн.

Інші витрати, а саме: опалення, освітлення, вода, а також загальновиробничі та загальногосподарські витрати, плануємо на рівні 25% від виробничих затрат. Отже, інші витрати складуть 966569 грн.

В таблиці 3.10 наведено розрахунок показників економічної ефективності відкриття міні-сироварні.

З таблиці 3.10 бачимо, що загальна сума витрат на виробництво сиру з кожним роком зменшується, оскільки зменшуються витрати по виплаті відсотків за кредит. В третьому році кредит буде повністю погашено, отже сума витрат в цьому році складе 5219473 грн. за рік. Зміна виручки не планується, оскільки в розрахунок закладена ціна 2022 року. Відповідно, при постійній виручці, але при спадаючих витратах, сума прибутку зростатиме з кожним роком і набуде свого максимального значення після сплати кредиту у третьому році і складе 3492527 грн. Рівень рентабельності також буде постійно зростати і в третьому році також буде максимальним. Він складе 66,9%.

Таблиця 3.10 - Економічна ефективність відкриття міні-сироварні

Показники	1 рік	2 рік	3 рік
Ремонт, грн.	120000	-	-
Затрати на сировину, грн.:			
- молоко	2583240	2583240	2583240
- сичужний фермент	126490	126490	126490
Електроенергія, грн.	273083	273083	273083
Амортизація, грн.	150000	150000	150000
Заробітна плата з нарахуваннями, грн.	733464	733464	733464
Затрати на збут, грн.	386627	386627	386627
Інші витрати, грн.	966569	966569	966569
Погашення кредиту, грн.	750000	750000	-
Проценти, грн.	345000	172500	-
Одноразова комісія, грн.	14850	-	-
Всього витрат, грн.	6449323	6141973	5219473
Виручка, грн.	8712000	8712000	8712000
Прибуток, грн.	2262677	2570027	3492527
Рівень рентабельності, %	35,0	41,8	66,9
Середній прибуток	2775077		
Термін окупності, років	0,58 (7 міс)		

Джерело: Розраховано автором.

Термін окупності придбаного обладнання сироварні складе 0,58 року або 7 місяців.

Таким чином, виробництво твердих та м'яких сирів забезпечить додатковий дохід ТОВ «За мир», що значно покращить показники ефективності виробництва та реалізації молока, розрахунок яких буде представлено в наступному розділі.

3.3 Розрахунок показників ефективності виробництва та реалізації молока на перспективу

В ТОВ «За мир» виробництво молока за період дослідження здійснювалося ефективно. Для подальшого підвищення ефективності виробництва та реалізації молока нами запропоновано підвищити рівень продуктивності корів та відкрити міні-сироварню.

Показники ефективності виробництва сиру представлені в попередньому розділі. Зараз визначимо показники ефективності виробництва та реалізації молока з урахуванням запропонованих заходів.

Починаємо з визначення собівартості молока, яка може змінитися після впровадження заходів з підвищення продуктивності.

Для розрахунку собівартості витрати були розділені на умовно-змінні та умовно-постійні. Відповідно умовно-змінні витрати зростають пропорційно до збільшення продуктивності корів. Умовно-постійні витрати залишаються незмінними при збільшенні продуктивності.

Розрахунок витрат на голову а собівартості 1 ц представлено в наступній таблиці.

Таблиця 3.11 - Склад і структура витрат на виробництво молока на перспективу

Статті	2022 р.			Проект		
	на 1гол, грн	на 1ц, грн	%	на 1гол, грн	на 1ц, грн	%
Корми	23089	422,3	50,0	29563	422,3	50,3
Пальне і мастильні матеріали	1654	30,3	3,6	2002	28,6	3,4
Решта мат. витрат	14248	260,6	30,9	18243	260,6	31,1
Оплата праці	5047	92,3	11,0	6462	92,3	11,0
Відрахування на соціальні заходи	1110	20,3	2,4	1421	20,3	2,4
Амортизація	431	7,9	0,9	431	6,2	0,8
Оплата послуг сторонніх організацій	595	10,9	1,2	595	8,5	1,0
Решта ін. прямих та заг.вир затрат	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Всього	46174	844,6	100	58717	838,8	100

Джерело: Розраховано автором.

Як свідчать дані таблиці 3.11, витрати в розрахунку на одну голову зростуть з 46174 грн. до 58717 грн. або на 27,2%. Причиною є те, що для підвищення продуктивності корів, слід удосконалити раціон годівлі у відповідності до запропонованих в попередньому розділі норм годівлі. А покращення якості годівлі вимагає додаткових витрат. Всі інші умовно-змінні витрати зростають, оскільки вони залежать від продуктивності.

Як бачимо, незважаючи на зростання витрат на голову, собівартість 1 ц молока зменшилася з 844,грн./ц до 838,8 грн./ц або на 0,7%. Отже, зростання витрат на голову є обґрунтованим, оскільки внаслідок покращення якості годівлі зростає продуктивність корови, а собівартість зменшується.

Далі наведемо порівняльну характеристику ефективності виробництва та реалізації молока за двома варіантами. Варіант 1 – все отримане з урахуванням запропонованих заходів по підвищенню продуктивності заходів молоко реалізовується. Відмітимо, що рівень товарності не буде становити 100%, оскільки частина молока залишається на випойку телятам. Варіант 2 – частина отриманого молока переробляється у сироварні.

Таблиця 3.12 - Порівняльна характеристика ефективності виробництва та реалізації молока за двома варіантами

Показники	2022 рік	Варіант №1	Варіант №2
Обсяг виробництва, ц:			
- молока	15910	22470	22470
- сиру	х	х	316,8
Рівень товарності по молоку, %	94,3	94,3	83,2
Обсяг реалізації продукції, в т.ч:			
- молока, ц	14999	21189	18700
- сиру, ц	х	х	316,8
Виручка всього тис. грн. в т. ч. від реалізації:	14677,1	22806,8	28840,7
- молока	14677,1	22806,8	20128,7
- сиру	х	х	8712,0
Додаткова виручка порівняно з 2022 роком, тис. грн.	-	+8129,7	+14163,6
Прибуток всього, тис. грн. в т. ч. від реалізації:	1546,8	3257,1	6367,1
- молока	1546,8	3257,1	2874,6
- сиру	х	х	3492,5
Додатковий прибуток порівняно з 2022 роком, тис. грн.	-	+1710,3	+4820,3
Рівень рентабельності, %	-	-	-
- молока	11,7	16,7	16,7
- сиру	х	х	66,9

Джерело: Розраховано автором.

Дані таблиці 3.12 свідчать, що при впровадженні варіанту 1, тобто коли все молоко реалізовується, ефективність його зросте. Буде більше продано

молока. Зросте ціна реалізації, оскільки за рахунок покращення годівлі та зміни породного складу збільшиться вміст жиру та білку. Плануємо збільшенні ціни реалізації на 10%. Буде отримано більше виручки, більше прибутку. Також зросте рівень рентабельності і складе 16,7%. Однак, всього на 5 п.п. Причиною є те, що існує невелика різниця між ціною та повною собівартістю. Отже заходи з підвищення продуктивності є доцільними, оскільки призведуть до підвищення ефективності виробництва молока.

Порівнюючи результати варіанту 2, бачимо що він забезпечує більшу ефективність і порівняно з 2022 роком, і порівняно з варіантом 1. Виручка від реалізації сиру забезпечить отримання прибутку 3492,5 тис грн., що становить понад 50% прибутку, що підприємство отримає від реалізації і молока і сиру разом. Рівень рентабельності виробництва сиру складе 66,9%.

Таким чином, збільшення продуктивності при одночасному освоєнні переробки молока здатне значно покращити показники ефективності виробництва та реалізації молока в ТОВ «За мир».

ВИСНОВКИ

Молоко є цінним продуктом харчування для населення та важливою сировиною для переробних підприємств, тому важливо виявляти резерви для подальшого підвищення ефективності його виробництва.

Дослідження ефективності виробництва та реалізації молока здійснювалося на даних ТОВ «За мир» Сумського району.

Підприємство використовує 1857,3 га сільськогосподарських угідь. Чисельність працівників становить 50 осіб. Напрямок спеціалізації – виробництво зернових та технічних культур з розвиненим виробництвом молока. У 2022 році, незважаючи на війну, ТОВ «За мир» залишилось прибутковим. Прибуток склав 1822 тис грн. Рівень рентабельності 3,5%.

Кількість поголів'я корів склало 291 голову. Продуктивність корови зменшилася за період дослідження і склала у 2022 році 54,6 ц/гол. Однак, навіть ця продуктивність є вищою, ніж середній її рівень по Україні, яка становить 52 ц/гол.

Причиною зменшення продуктивності є недосконалий раціон годівлі, в результаті чого мають місце перевитрати корму, а також відсутність у стаді корів племінного поголів'я, проблема яловості та тривалий сервіс-період.

Виручка від реалізації молока склала 14677,1 тис грн. Рівень рентабельності склав у 2022 році 11,7%.

Отже, для підвищення продуктивності нами запропоновано:

- удосконалити раціон годівлі на основі рекомендованих норм годівлі для добової продуктивності у 24 кг/гол;
- оновити породний склад шляхом збільшення частки корів голштинської породи;
- здійснити ліквідацію яловості;
- скоротити сервіс-період.

Наслідком збалансування раціону за поживними речовинами та використання рекомендованих норм годівлі є зменшення витрат корму в

розрахунку на одну голову на 24%, зменшення витрат кормів на 1 ц молока на 32,6%. В результаті окупність корму продукцією зросте на 43,8% і складе в перспективі 1,15 ц молока на кожну кормову одиницю.

За рахунок запропонованих заходів ТОВ «За мир» при умові дотримання всіх заходів зможе додатково отримати 492088 кг молока на рік, що в розрахунку на одну корову забезпечить прибавку середньорічної продуктивності 1533 кг/гол. За такої прибавки в перспективі можна отримати 7000 кг молока в середньому на корову за рік.

Поголів'я корів збільшиться за рахунок введення в основне стадо 30 голів куплених високопродуктивних нетелей голштинської породи. Середня продуктивність зросте за рахунок покращення якості годівлі, покращення породного складу, ліквідації яловості та скорочення сервіс-періоду. Наслідком зростання поголів'я та продуктивності валовий надій зросте на 41,3% і складе 22470 ц молока за рік.

Для підвищення ефективності реалізації молока нами запропоновано відкрити цех з переробки молока і виробництва сиру.

Результати проведеного SWOT-аналізу показали, що підприємство має слабкі сторони та зовнішні загрози для відкриття виробництва сиру. Однак, завдяки значній кількості сильних сторін та сприятливим можливостям вітчизняного ринку продуктів переробки молока ТОВ «За мир» має шанс успішно здійснювати діяльність з виробництва сиру.

Інвестиційні витрати на відкриття сироварні складуть 1620 тис грн, які запропоновано взяти в кредит на 2 роки.

Розрахунок показників ефективності відкриття сироварні показав, що загальна сума витрат на виробництво сиру з кожним роком зменшується, оскільки зменшуються витрати по виплаті відсотків за кредит. В третьому році кредит буде повністю погашено, отже сума витрат в цьому році складе 5219473 грн. за рік. Зміна виручки не планується, оскільки в розрахунок закладена ціна 2022 року. Відповідно, при постійній виручці, але при спадаючих витратах, сума прибутку зростатиме з кожним роком і набуде

свого максимального значення після сплати кредиту у третьому році і складе 3492527 грн. Рівень рентабельності також буде постійно зростати і в третьому році також буде максимальним. Він складе 66,9%.

Термін окупності придбаного обладнання сироварні складе 0,58 року або 7 місяців. Виробництво твердих та м'яких сирів забезпечить додатковий дохід ТОВ «За мир», що значно покращить показники ефективності виробництва та реалізації молока.

Показники ефективності по варіанту 1, тобто коли все молоко реалізовується, свідчать, що ефективність виробництва молока зросте. Буде більше продано молока. Зросте ціна реалізації, оскільки за рахунок покращення годівлі та зміни породного складу збільшиться вміст жиру та білку. Заплановано збільшення ціни реалізації на 10%. Буде отримано більше виручки, більше прибутку Також зросте рівень рентабельності і складе 16,7%. Однак, всього на 5 п.п. Причиною є те, що існує невелика різниця між ціною та повною собівартістю. Отже заходи з підвищення продуктивності є доцільними, оскільки призведуть до підвищення ефективності виробництва молока.

Порівняння результати варіанту 2, коли частина молока переробляється на сири, а решта реалізовується, з варіантом 1 та показниками 2022 року, свідчить, що він забезпечує більшу ефективність і порівняно з 2022 роком, і порівняно з варіантом 1. Виручка від реалізації сиру забезпечить отримання прибутку 3492,5 тис грн., що становить понад 50% прибутку, що підприємство отримає від реалізації і молока і сиру разом. Рівень рентабельності виробництва сиру складе 66,9%.

Таким чином, збільшення продуктивності при одночасному освоєнні переробки молока здатне значно покращити показники ефективності виробництва та реалізації молока в ТОВ «За мир».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверчева Н.О. Економічний аналіз рентабельності молока. *Агросвіт*. 2021. №7-8. С.109-120. URL : http://www.agrosvit.info/pdf/7-8_2021/17.pdf (дата звернення 27.05.2023).
2. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: Підручник. К.: КНЕУ, 2013. 779 с.
3. Антощенкова В. В., Кравченко О. М. Економічна ефективність виробництва та реалізації молока в Україні. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2016. № 3. С. 39–44.
4. Васильченко А.М. Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. *Економічний аналіз*. 2018. Том 28. № 2. С.110-118. URL : <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1527/6565656622> (дата звернення 03.06.2023).
5. Величко Є.І. Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2015. № 4. С.103-108. URL : <http://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2015/04/28.pdf> (дата звернення 03.06.2023).
6. Голштинська молочна порода корів. URL : <https://damilk.ua/ua/golshtinskaya-molochnaya-poroda-korov/> (дата звернення 14.11.2023).
7. Гончарова О.М., Єгорова Г.А. Шляхи підвищення ефективності виробництва підприємств агросектору України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 4. С.34-38. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/4_2015/9.pdf (дата звернення 27.05.2023).
8. Довідник зооінженера. За ред. М.І.Машкіна. К.: Урожай, 1989.
9. Економічний словник-довідник/ За ред. С. В. Мочерного. Київ: Феміна, 1995. 368 с.

10. Ібатуллін І.І., Мельник Ю.Ф., Отченашко В.В., та ін. Практикум з годівлі сільськогосподарських тварин: навчальний посібник. К.: 2015. 422 с.
11. Козак О.А. Оцінка ролі та значення молокопродуктового підкомплексу для вирішення продовольчого забезпечення та національної економіки. *Економіка АПК*. 2020. № 11 С. 39. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011039> (дата звернення 27.05.2023)
12. Колот І. Коровніков Г. Виробництво молока повинно бути рентабельним. *Пропозиція*. 2004. № 12. С. 82-83.
13. Костенко В. Організація годівлі. *Агробізнес сьогодні*. 2013. № 22 (269).
14. Кучер Л.Ю. Шляхи підвищення ефективності виробництва молока на інноваційній основі. *Економіка АПК*. 2013. №3. С.70. URL : <http://www.eapk.org.ua/contents/2013/03/70> (дата звернення 27.05.2023)
15. Лопанчук А.А. Теоретичні аспекти оцінки ефективності виробництва молока на сільськогосподарських підприємствах. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. №4 (155). С.139-141.
16. Мацибора В.І. Економіка сільського господарства: Навч. Посібник / Збарський В.К., Мацибора В.І., Чалий А.А., та ін.; За ред. В.К. Збарського і В.І. Мацибори. К.: Каравела, 2010. 280 с.
17. Москаленко А.М., Колоша В.П. Концентрація як фактор формування економічної ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 2020. №5(2). С.1-6. URL : <https://rsglobal.pl/index.php/ijite/article/view/1753/1631> (дата звернення 03.06.2023).
18. Норми годівлі тварин. URL : <https://agro.vobu.ua/983> (дата звернення 13.11.2023).
19. Пархомець М.К., Уніят Л.М. Управління виробництвом молока на інноваційній основі як напрям розвитку конкурентоспроможного молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах. *Інноваційна економіка*.

2018. №5-6. С.18-25. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/333814013.pdf> (дата звернення 27.05.2023)
20. Петриченко О. Ефективність виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах. *Економічний дискурс*. 2018. Випуск 18. С.62-72. URL : <http://socrates.vsau.org/repository/getfile.php/18840.pdf> (дата звернення 27.05.2023)
21. Радько В.І. Економічна ефективність виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами України. *Науковий вісник нац. університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. №181. Ч.6: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. С. 186-191.
22. Руткевич Т.І. Економічна ефективність виробництва молока. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4658> (дата звернення 03.06.2023).
23. Свиноус І.В., Ібатулін М.І., Сало І.А., Радько В.І., Семисал А.В. Організаційно-економічні засади функціонування ринку молока. *Продовольчі ресурси*. 2022. Т. 10. № 18. С.276-286.
24. Семенда О.В. Стратегічні напрями інтенсивного розвитку виробництва молока в аграрних формуваннях : автореф. дис. канд. екон. наук. : 08.00.04, Херсон. 26 с.
25. Семисал А.В. Організаційно-економічні засади підвищення ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах України. *Економіка та держава*. 2022. № 4. С. 84-88. DOI: [10.32702/2306-6806.2022.4.84](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.4.84) (дата звернення 27.05.2023).
26. Статистичний щорічник України 2021. Державна служба статистики України, 2022. 447с.
27. Телевний М.В. Собівартість молока: сутність та напрями зниження. *Матеріали науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (25-28 квітня 2023 р.). Суми, 2023. С.407.
28. Телевний М.В. Чинники подальшого розвитку галузі молочного скотарства. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та*

контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством :
Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції. Частина 2. м.
Полтава, 30 – 31 березня 2023 р. Полтава, 2023. С.240-242.

29. Українська бура молочна. URL : <https://kurkul.com/porody/90-ukrayinska-bura-molochna> (дата звернення 07.11.2023).

30. Cheremisina S.G., Volodymyr V. Rossokha, Mykhailo V. Kryvun. (2022). Prospects for Increasing the Level of Innovation Activity of Dairy Enterprises. *Ekonomika APK*. Vol. 29, No. 2. Pp. 20-33.

31. Loring P. A., Whitely C. (2019). Food Security and Food System Sustainability in North America. *Encyclopedia of Food Security and Sustainability*. Vol. 3. P. 126-133.

32. Mysyuk Mykola, Zakhodym Maryna, Ievstafieva Yulia, Susharnyk Yaroslav, Misko Alla, Reznik Nadiia. (2020). Problems of Food Security in Modern Conditions of Ukraine. *International Journal of Advanced Science and Technology*. № 29(9s). P. 4606-4613. URL : <http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/17171>.

33. Natasha Ashvinee Rajendran, Amir Hamzah Sharaai. (2020). Uptake Of Sustainable Manufacturing Practices By Food Manufacturing Firms: A Systematic Review. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(9s), 1759 - 1769. Retrieved from <http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/13945>

34. Simo D., Mura L., Buleca J. Assessment of milk production competitiveness of the Slovak Republic within the EU-27 countries. *Agricultural Economics*. 2016. Vol. 62. P. 482–492.

ДОДАТКИ